

Η Σύγκρουση Ανατολής-Δύσης
και η πρόκληση Χάντιγκτον

Σύνθεση της Εύης Κώτσου

Η σύγκρουση Ανατολής Δύσης και η πρόκληση Χάντιγκτον αποτέλεσε το αντικείμενο συζήτησης που οργάνωσε το "Αρδην" στις 4 Φεβρουαρίου του 1997, με εισηγητές τους Χρήστο Γιανναρά, Κώστα Ζουράρι, Θέμο Στοφορόπουλο και συντονιστή το Γιώργο Καραμπελιά. Στη συζήτηση που ακολούθησε υπήρξαν πολλές και ενδιαφέρουσες παρεμβάσεις από τους Βασίλη Ξυδιά, Χρύσανθο Λαζαρίδη, Άρη Ζεπάτο, Άρη Καρατζά, Νίκο Σωτηρίου, Δημήτρη Κωστόπουλο, Γιάννη Σχίζα, κ.ά.. Κρίναμε ότι θα ήταν χρήσιμο να μεταφέρουμε αυτούσιες τις εισηγήσεις καθώς και ένα μεγάλο μέρος των παρεμβάσεων.

Το αφιέρωμα συμπληρώνει μια εκτενέστατη και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα παρουσίαση-κριτική των απόψεων του Χάντιγκτον και του βιβλίου του από τον καθηγητή Mc Neil με τον τίτλο Η παρακμή της Δύσεως*, και ένα "βιογραφικό" του Χάντιγκτον από την Μαρία Τσοσκούνογλου καθώς και μια παρουσίαση της δράσης του στα πλαίσια του Αμερικανικού κατεστημένου και ιδιαιτέρως της Τριμερούς Επιτροπής από τον Γιώργο Τσαγκρινό.

**** Μικρό απόσπασμα του άρθρου δημοσιεύτηκε από το Βήμα, με τον τίτλο... Η επέλαση της Δύσης !***

Το θέμα της σημερινής εκδήλωσης είναι "η σύγκρουση των πολιτισμών και η πρόκληση Χάντιγκτον" που, παρεμπιπτόντως, αποτελεί και τον τίτλο του πρώτου άρθρου με το οποίο εμφανίστηκε ο Χάντιγκτον στο περιοδικό ***Foreign Affairs***, το 1993, για να ακολουθήσει το δεύτερο, στο ίδιο περιοδικό τον Νοέμβριο του 1996.

Ένας ενιαίος κόσμος στον οποίο "οι δικτατορίες" καταρρέουν σε Ανατολή και Δύση, όπως έγινε στα τέλη της δεκαετίας του '80 στην Ανατολική Ευρώπη και την Λατινική Αμερική, και εγκαθιδρύεται η αντιπροσωπευτική μορφή πολιτεύματος.

Είναι η εποχή της μεγάλης στροφής των διανοουμένων οι οχασμένους πληθυσμούς στα έγκατα της Σιβηρίας ή του Σινγκ-Κιανγκ και οδηγεί στην εξάλειψη κάθε ιδιαιτερότητας.

Το Κεφάλαιο ξαναβρίσκει την παγκοσμιοποιητική ισχύ που προανήγγειλε με τόσο λυρικό τρόπο ο Μαρξ στο ***Κομμουνιστικό Μανιφέστο***.

Από το τέλος της ιστορίας στη Δύση Φρούριο

ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑ

*Κι έτσι ο πεσιμιστής Σάμουελ Χάντιγκτον αντικαθιστά τον αισιόδοξο Φουκουγιάμα στο πάνθεον της ενιαίας σκέψης. Εισάγει την αντίληψη πως, μετά την κατάρρευση του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού και τη σταδιακή αποδυνάμωση του εθνικού κράτους, **οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις αντικαθίστανται από πολιτισμικές**: ισλάμ εναντίον ορθοδόξων, ορθόδοξοι εναντίον καθολικών, κομφουκιανός κόσμος εναντίον ινδικού κτλ.*

Πριν δώσω το λόγο στους ομιλητές -τον Κώστα Ζουράρι, τον Θέμο Στοφορόπουλο και τον Χρήστο Γιανναρά- που θα ανοίξουν τη σημερινή συζήτηση, θα κάνω μια εισαγωγή πάνω στα κείμενα αυτά και θα προσπαθήσω να τοποθετήσω τη συγκυρία και το πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίζεται η άποψη του Χάντιγκτον:

Μετά την κατάρρευση του ανατολικού στρατοπέδου και την επέμβαση των Δυτικών -με επικεφαλής τους Αμερικάνους- στον Κόλπο, η ιδέα της παγκοσμιοποίησης έγινε ο κεντρικός άξονας της Δυτικής ιδεολογίας.

Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, ο κόσμος μας είναι πια ένας ενιαίος κόσμος που αρχίζει από την Καλιφόρνια και φτάνει έως την... Ν. Υόρκη, περνώντας από την Καλκούτα, που διευθύνεται από τις πολυεθνικές και τις ΗΠΑ και όπου ο ρυθμός και η ασθματική ανάσα των χρηματιστηρίων του Τόκιο, της Σιγκαπούρης, του Χογκ-Κονγκ και της Φρανκφούρτης συναντούν εκείνον του λονδρέζικου City και της Wall Street. ποίοι συντάσσονται μαζικά πίσω απ' αυτή τη Νέα Τάξη που φοράει το πρόσωπο των διαδηλώσεων για την πτώση του τείχους του Βερολίνου και κραδαίνει τους Patriot της δημοκρατίας ενάντια στους Σκουντ του ολοκληρωτισμού.

Είναι η εποχή του "τέλους της Ιστορίας" -θα θυμόσαστε πριν μερικά χρόνια πως η μεγάλη συζήτηση ήταν το τέλος της Ιστορίας- και του βάρδου της, του Φουκουγιάμα.

Σύμφωνα με έναν ανανεωμένο -ίσως και εκχυδαϊσμένο- εγελιανισμό, η Ιστορία συναντάει την τελική της μορφή, της καπιταλιστικής εμπορευματικής Δημοκρατίας, και κάθε ιδιαιτερότητα είναι προορισμένη να εξαλειφθεί μπροστά στις αδήριτες και συνδυασμένες δυνάμεις του εμπορεύματος και της αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας.

Η νίκη των συμμάχων στον Κόλπο παίρνει την όψη θεοδικίας και παραδειγματικής ενσάρκωσης της Νέας Παγκόσμιας Τάξης. Η κατάργηση των δασμών και η ελευθερία του εμπορίου είναι ο πολιορκητικός κριός που αναστατώνει ξε-

Όμως η ευφορία δεν κράτησε πολύ. Η παγκοσμιοποίηση και η κατάργηση των δασμών επιταχύνουν τη μεταφορά του κέντρου της παγκόσμιας οικονομικής συσσώρευσης προς την Άπω Ανατολή και τη Ν.Α. Ασία, γιατί η διαφορά των αμοιβών είναι τέτοια ώστε οι πολυεθνικές προτιμούν να μεταφέρουν την παραγωγή τους παρά να διατηρήσουν την εθνική τους αγορά και τον προστατευτισμό ο οποίος έχει ξεπεραστεί από την κλίμακα της παραγωγής. Οι πολυεθνικές προτιμούν να φέρουν τον Τρίτο Κόσμο στα προάστια της Νέας Υόρκης και του Λονδίνου -είναι η δημιουργία της περιβόητης κοινωνίας των δύο τρίτων- παρά να μειώσουν τα ποσοστά κέρδους που τους εξασφαλίζουν οι μισθοί των μακιλαδόρας του Μεξικού ή των Κινέζων αγροτών. **Το αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης είναι η διεθνοποίηση του κεφαλαίου το οποίο γίνεται διεθνιστικό και "αντι-εθνικιστικό"**, εξ ου και η γενικευμένη μελαγχολία και υποτονικότητα της οικονομικής, πνευματικής και πολιτιστικής ζωής στη Δύση, που επιπλέον τροφοδοτείται από το θρίαμβο του νεοφιλελευθερισμού. Κι αν μερικές τίγρεις στη

μηχανή του παγκοσμιοποιημένου Κεφαλαίου, όπως η Σιγκαπούρη ή η Ταϊβάν μπορούσαν να λειτουργούν τονωτικά για την οικονομία της Δύσης, η καπιταλιστική απογείωση της Κίνας, με πληθυσμό που υπερβαίνει εκείνον του συνόλου της Δύσεως, παράλληλα με την ιαπωνική ισχύ, κινδυνεύει να μεταβάλει σε ζούγκλα τη Νέα -δήθεν αρμονική- Παγκόσμια Τάξη.

Ο πόλεμος της Βοσνίας -παρά τη μερική κατίσχυση της Δύσης- μετά από αιματηρές συγκρούσεις τριών ή τεσσάρων χρόνων, η επιβίωση και εδραίωση του ιρανικού καθεστώτος, ακόμα και του Σαντάμ Χουσεϊν, η ενίσχυση του ισλαμισμού στην Αίγυπτο και στην Αλγερία, η ανάπτυξη φονταμενταλιστικών κινημάτων στη Δύση, είτε θρησκευτικών είτε ακροδεξιών -χαρακτηριστικές είναι οι βόμβες ακόμα και στους Ολυμπιακούς της Ατλάντα- η διαρκής ενίσχυση του Λεπέν στη Γαλλία, το χωριστικό κίνημα στην Ιταλία, η θυελλώδης άνοδος των ακροδεξιών στην Αυστρία, ο πόλεμος στη Τσετσενία ανάμεσα σε μουσουλμάνους και ορθόδοξους, η ένταση στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας, η υποβόσκουσα κρίση του Κοσσυφοπεδίου και κυρίως η απαρχή συγκρούσεων με την Κίνα γύρω από το μέλλον της Ταϊβάν και για τον έλεγχο της Νότιας Θάλασσας, δείχνουν πως το μέλλον του κόσμου δεν είναι τόσο ρόδινο και προπαντός πως η παγκοσμιοποίηση κινδυνεύει να γίνει μπούμερανγκ και να οδηγήσει σε μια καθολίκευση των συγκρούσεων και των αντιπαραθέσεων.

Μπροστά σ' αυτή τη νέα πραγματικότητα που αναδεικνύεται, ο Τζ. Σόρρος, που αποτέλεσε την κορυφή του χρηματιστηριακού κεφαλαίου στη δεκαετία του '80 -και αν θέλετε το άνθος της παγκοσμιοποίησης- αμφισβητεί ο ίδιος τη μονοδιάστατη κυριαρχία του καπιταλισμού που προκαλεί μια αχαλίνωτη επέκταση των δυνάμεών του και που κινδυνεύει να οδηγήσει σε μια νέα παγκόσμια κρίση παρόμοια με κείνη του '29, εξαιτίας της διάλυσης του κοινωνικού κράτους και της μείωσης της ζήτησης που αυτή συνεπάγεται.

Κι έτσι ο πεσιμιστής, θα λέγαμε, Σάμουελ Χάντιγκτον αντικαθιστά τον αισιόδοξο Φουκουγιάμα στο πάνθεον της ενιαίας σκέψης και, παρεμπιπτόντως, στις σελίδες του ***Foreign Affairs***.

Με δύο κείμενά του -το πρώτο το 1993 και με τίτλο "Η σύγκρουση των πολιτισμών" και το δεύτερο το Νοέμβρη 1996 και με τίτλο "Η δύση μοναδική και όχι καθολική", που αποτελεί κεφάλαιο του βιβλίου του ***Η σύγκρουση των πολιτισμών και η αναδόμηση της Παγκόσμιας Τάξης***- εισάγει την αντίληψη πως, μετά την κατάρρευση του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού και τη σταδιακή αποδυνάμωση του εθνικού κράτους, **οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις αντικαθίστανται από πολιτισμικές**: ισλάμ εναντίον ορθοδόξων, ορθόδοξοι εναντίον καθολικών, κομφουκιανός κόσμος εναντίον ινδικού κτλ. Και καταγράφει έντεκα διαφορετικούς πολιτισμικούς χώρους. Ο Χάντιγκτον υποστηρίζει πως η πολιτισμική διαφορά δεν αίρεται με τη χρήση κοινής τεχνολογίας, η Coca-Cola δεν αρκεί για να επιβάλει την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και με αυτή την έννοια η Δύση δεν μπορεί να επεκταθεί πέρα από τα ιστορικά της όρια.

Οι παραδοσιακοί πολιτισμοί, μάλιστα μετά από μια πρώτη φάση δυτικοποίησης, εμφανίζουν αντίστροφες τάσεις κι απορρίπτουν τις δυτικές αξίες, όπως έγινε στο Ιράν, όπως κινδυνεύει να γίνει στην Αίγυπτο και την Τουρκία και προφανώς στην Ιαπωνία και την Κίνα, τους μεγάλους ανταγωνιστές. Εξ άλλου σε ένα φανταστικό σενάριο πολέμου που κατασκευάζει, η Κίνα συμμαχεί με ένα τμήμα του Ισλάμ εναντίον της Δύσης.

Το συμπέρασμα είναι πως η Δύση δεν πρέπει να ενσωματώσει στους θεσμούς της, όπως στο ΝΑΤΟ, χώρες που προέρχονται από αλλότριες πολιτισμικές παραδόσεις, για παράδειγμα την Ελλάδα (πράγματι στο τελευταίο του κείμενο ο Χάντιγκτον λέει πως η Ελλάδα και η Τουρκία θα πρέπει να φύγουν από το ΝΑΤΟ) αλλά να οικοδομηθεί ως ***φρούριο*** και να αφήσει τους άλλους πολιτιστικούς χώρους να συγκροτήσουν τις δικές τους -ίσως- ενότητες ή να συγκρουστούν μεταξύ τους.

Τις βασικές συνιστώσες αυτής της αντίληψης και τις συνέπειές της, τόσο γενικότερα όσο και για την Ελλάδα, θα σας αναπτύξουν οι ομιλητές της σημερινής εκδήλωσης.

■

Παπαδιαμάντης ή Χάντιγκτον

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΖΟΥΡΑΡΙ

Θα πρέπει εκ προοιμίου να σας πω ότι από τον Χάντιγκτον δεν έχω διαβάσει το βιβλίο, έχω διαβάσει μόνο τα δύο κείμενα, τα δύο άρθρα και τα άρθρα βεβαίως είναι αρκετά αναλυτικά αλλά όταν δεν έχεις διαβάσει ένα βιβλίο μπορείς να αδικήσεις μια σκέψη.

Από τα δύο άρθρα όμως θα σας δώσω ορισμένες παρατηρήσεις που δείχνουν να υπάρχει μια σταθερά. Αυτή τη σταθερά θα τη συνδυάσω με ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία εκπορεύονται από τον **Τόπον** από τον οποίο εκπορεύεται και ο λόγος του Χάντιγκτον και μετά θα περάσω στα δικά μας. Από τα δύο άρθρα ο συγκεκριμένος συγγραφέας δείχνει ότι δεν μπορεί κανένας να τον πάρει πολύ σοβαρά ως αυτοτελής παραγωγό σκέψης, δηλαδή, ας πούμε, δεν είναι Γιανναράς, για να σας το πω έτσι χαρακτηριστικά, είναι ένας δευτεροκλασάτος Γιανναράς, τριτοκλασάτος.

Μη μου πείτε τα αυτονόητα, ότι ο Αριστοτέλης είναι π.χ. οικουμενικός όπως και ο Θουκυδίδης. Θα σας έλεγα με περισσότερη αυστηρότητα στην ορολογία και στην επιστημολογική χρήση των λέξεων ότι υπάρχει ένας Αριστοτέλης για κάθε χρήση. Αλλιώς τον διαβάζω εγώ τον Αριστοτέλη, διότι εγώ τον διαβάζω και μέσα από το δημοτικό τραγούδι..και είναι ολοφάνερο ότι η ανάγνωση που κάνει ο Χάντιγκτον δεν είναι η ίδια.

Ο **Τόπος** μάς ενδιαφέρει και κρατήστε το λίγο για να δείτε τί εννοώ. Γιατί από ένα άρθρο, στις 650 λέξεις που γράφει ο Γιανναράς -όχι πάντα καλές βεβαίως- φαίνεται αμέσως και η παιδεία του και οι αναφορές και τα κλειδιά.

Και για έναν άνθρωπο προπονημένο στην ανάγνωση αυτά τα πράγματα είναι απλά. Επομένως μπορεί να φανεί από ένα άρθρο μια διηνεκής ή διήκουσα σταθερά ή ορισμένες σταθερές οι οποίες χαρακτηρίζουν ορισμένα πράγματα.

Θα σας πω λοιπόν τι δεν είναι ο Χάντιγκτον κι επομένως παρέλκει η συζήτηση για το βάθος της σκέψεως. Δεν δείχνει να τον έχει απασχολήσει π.χ. η επεξεργασία που έχει κάνει ο Ντοστογιέφσκι στους *Δαιμονισμένους* για το πρόβλημα της Δύσης το οποίο είναι κορυφαίο, δηλαδή, είναι αρχή και μέση και τέλος. Θα έλεγα ότι δεν δείχνει να έχει διαβάσει το *Κατά Μανιχαίων φρόνημα* του Ιωάννη του Δαμασκηνού με το οποίο έχει λήξει η συζήτηση Δύση-Ανατολή αλλά, τέλος πάντων, πάει μακριά. Επειδή όμως *Οι Δαιμονισμένοι* έχουν βγει σε 12.000.000 αντίτυπα και προφανώς ο Χάντιγκτον θα το έχει διαβάσει, είναι ολοφάνερο ότι στα δύο κείμενα τα οποία είναι στρατηγικής σημασίας για τον ίδιο και είναι γραμμένα με μια διάθεση να αποδώσουν τα άρθρα αυτά στρατηγική σκέψη, δεν δείχνει να τον έχει απασχολήσει επιστημολογικά το περιεχόμενο των *Δαιμονισμένων*.

Ένα το κρατούμενο. Δεύτερον: Δεν δείχνει να έχει διαβάσει τον *Εξεγερμένο Άνθρωπο* του Camus. Προφανώς τον έχει διαβάσει. Δεν έχει περάσει στον εργαλειακό του εξοπλισμό η επεξεργασία που έχει κάνει ο Camus το '47-'48 όταν βγαίνει ο *Εξεγερμένος άνθρωπος* ο οποίος είναι το δεύτερο καταλυτικό στοιχείο για την αντιπαράθεση π.χ. Δύσεως, δυτικής αντιλήψεως, δυτικού κοσμοειδώλου και κάτι άλλου. Δεν λέω το καθ' ημάς, το ελληνικό, **γενικώς** κάτι άλλο.

Ο Camus το έχει κάνει και επειδή -κατά την άποψή μου- η κριτική του Camus και του Ντοστογιέφσκι είναι πολύ σοβαρότερη από την κριτική που έχει κάνει στον Διαφωτισμό η σχολή της Φραγκφούρτης, αυτά τα πράγματα είναι κεντρικά για να καθορίσεις κάποιον ο οποίος το 1992-93 και το 1996 μιλάει για διαφορές και ομοιότητες και συγκλίσεις και αποκλίσεις πολιτισμών.

Προφανώς δεν έχει διαβάσει τους *Χαλασοχώρηδες* του Παπαδιαμάντη. Αυτό μάλλον δεν το έχει διαβάσει. Κεντρικότατο όμως, κεντρικότατο στοιχείο για να ανατάμει κανείς τη διαφορά.

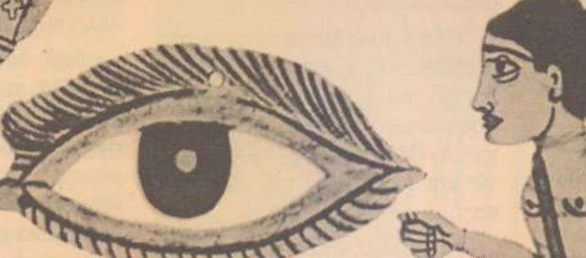
Εννοώ τώρα όταν λέω *Χαλασοχώρηδες* τι σημαίνει εργαλειακή και επιστημονική χρήση ενός υλικού όπως είναι οι *Χαλασοχώρηδες*. Πώς το χρησιμοποιείς δηλαδή ως μήτρα αναλυτική. Τους *Χαλασοχώρηδες* ή κάτι άλλο. Τρία λοιπόν κεντρικά. Ωστόσο τους *Χαλασοχώρηδες* τους αφήνουμε λόγω της εμβέλειας του τόπου από τον οποίο εκπορεύεται ο Λόγος του Παπαδιαμάντη και όχι της αυτογενούς και εγγενούς αξίας ενδεχομένως του Παπαδιαμάντη.

Δεν έχω γενικώς μεγάλη εμπιστοσύνη -και πολύ εμένα μ' ενδιαφέρουν, μου αρέσουν πάντα οι άνθρωποι της σκέψης οι οποίοι κονταροχτυπιούνται σώμα με σώμα με τα κείμενα ή αν όχι με τα κείμενα, μ' ένα συγκεκριμένο θεσμό, τον αναλύουν από πολύ κοντά, μπαίνουν μέσα, βγαίνουν κτλ. Το να πεις τώρα πως έχει διαφορά το Ισλάμ από την Ελλάδα κλπ., αυτά είναι Cafe de Commerce...

Περνάω λοιπόν στο δεύτερο στοιχείο. Ο **Τόπος** από τον οποίο εκπορεύεται ο **Λόγος** του Χάντιγκτον και αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον. Σας ζητώ, από τη δική μου παρέμβαση, να κρατήσετε ένα στοιχείο, το σημείο στο οποίο λέει ότι επειδή η Δύση πια, το 1993 και το '96 που το ξαναλέει, δεν έχει τις δυνατότητες -όχι μόνο με τη Coca-Cola προφανώς και με τα λεφτά

και με τα χρήματα και με τα όπλα- δεν έχει τη δυνατότητα να επιβάλει μια οικουμενική αντίληψη, καθολική, γενική αντίληψη, αυτοκρατορική, επί του πλανήτου, ο Χάντιγκτον προτείνει μία αναδίπλωση, δηλαδή ουσιαστικά μια λογική περιχαρακωμένου και ομοιογενούς στρατοπέδου, πράγματα τα οποία είναι φυσιολογικά και θα έλεγα, αυτονόητα, και να δούμε-λέει- τι μπορούμε να κάνουμε εμείς. Αυτό, υπενθυμίζω, γρήγορα-γρήγορα, ξέρετε, στους Αμερικάνους επανέρχεται από τότε που έχουν πάρει την παγκόσμια κυριαρχία μετά το 1947-48, επανέρχεται ουσιαστικά μια νοσταλγία του δόγματος Μονρόε το οποίο είναι ολίγον επιθετικό, ολίγον αμυντικό, να μείνουμε στο καβούκι μας απλά -επιθετικά βεβαίως- με μια ζώνη αμέσου επιρροής αναλόγως με το βαθμό αντιστάσεως. Τα σχήματα αυτά από το Θουκυδίδη αναλύονται εύκολα και δεν θα επανέλθω. Υπενθυμίζω, και ο φίλος μας ο Στοφορόπουλος θα σας το υπενθυμίσει οπωσδήποτε, ένα πράγμα το οποίο

όταν το διάβασα εγώ εκάγχασα. Ο Χάντιγκτον το ξέρει, γιατί σας είπα ότι είναι εργαλειακός επιστήμων, θα σας εξηγήσω τί εννοώ. Το Νοέμβριο, πριν από δυόμισι μήνες, το ΥΠ.ΕΞ. της Κίνας ανακοίνωσε ότι του λοιπού οι ανακοινώσεις του θα γίνονται μόνο στα κινέζικα. Αυτό σημαίνει το εξής για μας: ότι όποιος έχει μυαλό από σας και ειδικά οι νεώτεροι άνθρωποι, οι κάτω των τριάντα, να αρχίζουν να ανοίγουν φροντιστήρια κινέζικης διότι, εάν κάνω μια μη γραμμική προσομοίωση, η οποία δεν είναι εντελώς εκτός τόπου και χρόνου, με μια ασύμμετρη ουσιαστικά και ασύμπτωτη πιθανολόγηση, θα υπάρχουν κατά την άποψή μου στην περιοχή της χωματερής των Αθηνών περί τα 3.000 φροντιστήρια κινέζικης γλώσσας γύρω στο 2030-2040. Αυτά για να σας πω δηλαδή ότι, κατά την άποψή μου, παρέλκει μια συζήτηση επί του περιεχομένου των απόψεων του Χάντιγκτον. Βεβαίως μπορεί να τον αδικώ τον άνθρωπο, αφού δεν διάβασα το βιβλίο του, το οποίο πρέπει να είναι αυτογενώς επιστημονικό. Διάβασα τα άρθρα. Τα άρθρα όμως έχουν αυτοτέλεια και διεκδικούν αυτοτέλεια και αναφέρθηκα όχι στα ελαττώματά τους αλλά κατά κάποιον τρόπο στις παραλείψεις τους.

Άνθρωπος ο οποίος ασχολείται για να δει συγκλίσεις και αποκλίσεις και δείχνει να μην τον έχουν απασχολήσει *οι Δαιμονισμένοι* ή "*ο Εξεγερμένος Άνθρωπος*" έχει ένα πρόβλημα αναγνώσεως.

Ο Χάντιγκτον είναι στρατηγικός αναλυτής, επομένως είναι εργαλειακός επιστήμων, δηλαδή δεν είναι σαν τον Γιανναρά ο οποίος είναι στα αζήτητα ή εγώ, δεν μας ζήτησε εμάς κανένα ΥΠ.ΕΞ. να κάνουμε think tank. Τώρα το think δεν ξέρω. Το tank όμως, ευχαρίστως ναι. Δεν μας ζήτησε ποτέ.

Αντιθέτως ο Χάντιγκτον είναι εργαλειακός, δηλαδή είναι υπάλληλος παραγωγής σκέψης και επειδή αυτοί έχουν tank -είναι πολυεπίπεδα και πολυπρόσωπα συστήματα αυτά- πρέπει να δει κανείς και το ειδικό βάρος της επιρροής που, εν δυνάμει ή ενδεχομένως έχει ο Χάντιγκτον αλλά μέσα από αυτό εμφανίζονται ορισμένες τάσεις, ορισμένες ροπές του αμερικάνικου Imperium.

Εκείνο που μας ενδιαφέρει εμάς είναι το εξής: ότι π.χ. πρέπει να μας διώξουν από το ΝΑΤΟ και εμάς και την Τουρκία, διότι η Ελλάδα δεν μετέχει του δυτικού, εγώ τα γράφω πριν από 30 χρόνια αυτά. Να μας διώξουν ή να φύγουμε μόνοι μας ή, εν πάση περιπτώσει, ότι δεν έχουμε καμιά σχέση με το Δυτικό πολιτισμό, για εμένα παραβίασε ανοιχτές θύρες. Συμφωνώ πλήρως με τον Χάντιγκτον! Τώρα για ποιους λόγους το λέει αυτός και για ποιους το λέω εγώ, αυτή είναι άλλη συζήτηση που δεν είναι της παρούσης. Αλλά το ότι ο άνθρωπος έχει πλήρες δίκιο, δηλαδή ότι η Ελλάδα και ως ελληνική πρόταση, ως κοσμοείδωλο, ως πρόταση ζωής -μαζί με αυτά που θα έλεγε ο Ζιάκας τα συστήματα περιφερειακής κυριάρχου και κεντρικής παραδόσεως τα οποία εν συσσωματώσει διαμορφώνουν το μείζονα χώρο της καθ' ημάς ανατολής, *χριστιανοορθόδοξον* και *ελληνότροπον*- δεν μετέχει του δυτικού κόσμου· αυτό είναι αυτονόητο. Μόνο οι καθηγητές των ενθάδε Πανεπιστημίων δεν τα ξέρουν αυτά. Και πληρώνονται κακώς -βέβαια η αλήθεια είναι ότι πληρώνονται και κακώς- από το ελληνικό κράτος αλλά αυτά μόνο αυτοί δεν τα ξέρουν. Ένας σοβαρός άνθρωπος όπως ο Χάντιγκτον το ξέρει πάρα πολύ καλά, είναι ολοφάνερο. Δεν έχουμε καμιά σχέση με τη Δύση. Μη μου πείτε τα αυτονόητα, ότι ο Αριστοτέλης είναι π.χ. οικουμενικός και ο Θουκυδίδης. Θα σας έλεγα με περισσότερη αυστηρότητα στην ορολογία και στην επιστημολογική χρήση των λέξεων ότι υπάρχει ένας Αριστοτέλης για κάθε χρήση. Αλλιώς τον διαβάζω εγώ τον Αριστοτέλη, διότι εγώ τον διαβάζω και μέσα από το δημοτικό τραγούδι, ενδεχομένως και σαφώς μέσα από τη Γαρμπή -πράγμα το οποίο ο Γιανναράς έχει δυσκολίες να παρακολουθήσει- και είναι ολοφάνερο ότι η ανάγνωση που κάνει ο Χάντιγκτον στην Αμερική δεν είναι η ίδια. Επομένως θα δείτε κάποτε, ή θα καταλάβουν και οι εγχώριοι καθηγητές Πανεπιστημίου, ότι ειδικά σ' αυτά τα πράγματα, δηλαδή στον Θουκυδίδη, στις συσσωματώσεις συμφωνημένων υπονοουμένων, όπως λέει ο Σεφέρης, ότι ένας πολιτισμός αποτελείται ...αν το πείτε με δύο λέξεις -μόνο ο Σεφέρης μπορούσε να το πει- τί είναι ένας πολιτισμός; Είναι τα **συμφωνημένα υπονοούμενα**, τα οποία τα καταλαβαίνουμε εμείς και συμφωνούμε ή καυγαδίζουμε γι' αυτά και ο διπλανός, ο οποίος είναι πολύ καλά διαβασμένος, δεν τα καταλαβαίνει, διότι δεν μετέχει σ' αυτά τα συμφωνημένα υπονοούμενα. Θυμάστε στις *Δοκιμές* του Σεφέρη που λέει την περίφημη ιστορία ότι οι Κινέζοι και οι Έλληνες είχαν φτάσει σ' αυτό το σημείο όπου ουσιαστικά ένας λαός ολόκληρος μετείχε της κινέζικης όπερας και ένας λαός ολόκληρος μετείχε της τραγωδίας, γιατί και ο τελευταίος αγράμματος μετείχε αυτών των συμφωνημένων υπονοουμένων. Οποιονδήποτε Γάλλο κι αν βάλεις, ο οποίος ξέρει πολύ καλύτερα ελληνικά από μένα, να πάψουμε επιτέλους να λέμε τα αυτονόητα, είναι ολοφάνερο ότι δεν θα καταλάβει τα ίδια πράγματα, διότι εγώ το έχω περάσει μέσα από τον *Ερωτόκριτο*, διότι εγώ έχω μέσα μου τον Τσιτσάνη, όσο τον έχω και προσπαθώ να τον έχω, έχω μέσα μου τα 9/8, το εννεάσημον, πράγματα πολύπλοκα, πολυσύνθετα τα οποία δεν είναι μεταλαμπαδεύσιμα με πέντε χρόνια σπουδών.

Όταν το καταλάβετε αυτό και το καταλάβουν και οι ημέτεροι καθηγητές του πανεπιστημίου, θα 'χει γίνει μεγάλη πρόοδος προς τα πίσω. Επιτέλους. Εγώ τελείωσα και θα επανέλθω, αφού με θυμώσει ο Γιανναράς. ■

Το ιδεολογικό προσωπείο των Η.Π.Α.

Εισήγηση του Θέμου Στοφορόπουλου

Το θέμα μου είναι η μεταψυχροπολεμική διπλωματία των ΗΠΑ, οι προτάσεις Χάντιγκτον και ο ελληνισμός ...

Λοιπόν ο Σάμουελ Χάντιγκτον, έγκυρος καθηγητής του κλάδου των Διεθνών Σχέσεων -και έχει σημασία αυτό- προτείνει να ακολουθήσουν οι ΗΠΑ μια εξωτερική πολιτική κάπως, αλλά όχι ριζικά, διαφορετική από εκείνη που εφαρμόζουν μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Προτείνει και μια ιδεολογική συσκευασία, μια *ιδεολογική σάλτσα*, και χαίρομαι γι' αυτά που είπε ο Κώστας Ζουράρις γι' αυτή την προτεινόμενη άλλη πολιτική.

> *...ο Χάντιγκτον προτείνει μια αμερικάνικη πολιτική μέσης γραμμής, ένα είδος συμβιβασμού μεταξύ απομονωτισμού και παγκοσμιοποιημένης διπλωματίας...*

Πρώτα λοιπόν, θα θυμίσω τις γενικές γραμμές της εφαρμοζόμενης αμερικανικής πολιτικής, για να αναφερθώ μετά στις προτάσεις Χάντιγκτον και να τελειώσω εξετάζοντας τις συνέπειες για τον Ελληνισμό, στην απίθανη, σπεύδω να πω, περίπτωση εφαρμογής όσων ο Αμερικανός καθηγητής εισηγείται.

Αρχίζοντας πρέπει να επισημάνουμε πως την μεταψυχροπολεμική αμερικανική διπλωματία, με την έννοια της εξωτερικής πολιτικής, την διακρίνει μια έξαρση ιμπεριαλισμού. Ιμπεριαλισμού, όπως τον όρισε τόσο ο αστός Χόμπσον όσο και ο Λένιν, ως τις προσπάθειες, δηλαδή, απόκτησης ελέγχου και επί άλλων πρώτων υλών, οδών μεταφοράς και αγορών. Και βέβαια ιμπεριαλισμού όπως τον όρισαν οι αντιμαρξιστές κλασικοί της ρεαλιστικής σχολής του κλάδου των Διεθνών Σχέσεων, ιδίως ο Μόργκεντω, δηλαδή ως της προσπάθειας που τελικό στόχο έχει την απόκτηση περισσότερης πολιτικής ισχύος, μεγαλύτερης επιρροής επί των αποφάσεων άλλων λαών.

Ο πολιτικός αυτός στόχος, σπεύδω να προσθέσω, για να προλάβω τυχόν αντιδράσεις, δεν ήταν βέβαια ξένος, όπως ξέρετε, προς τη σκέψη του Λένιν, όπως προκύπτει και από τον *Ιμπεριαλισμό ανώτατο στάδιο του Καπιταλισμού*.

Ο κάπως απολογητικός τόνος αυτών των εξηγήσεων και των ορισμών οφείλεται στις παραινέσεις φίλων να μη χρησιμοποιώ, λέει, τον όρο ιμπεριαλισμός, διότι ηχούν παλαιο-κομμουνιστικά και αυτό δεν είναι του συρμού.

Είμαι βέβαιος πως όσοι μαζευτήκαμε σήμερα εδώ θέλουμε να ξεφύγουμε από τη λογική της τηλεόρασης και μπορώ εξάλλου να καθησυχάσω τους ανησυχούντες φίλους μου: οι συγκριτικοί ή οι εκλεκτικοί τρόποι είναι απολύτως της μόδας στη λεγόμενη επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, όπως ξέρουν όσοι καθηγητές του κλάδου μας τιμούν με την παρουσία τους, και τέτοιους τρόπους χρησιμοποιώ μιλώντας για τον ιμπεριαλισμό.

Πόσο συνειδητός είναι αυτός ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός, η μορφή του οποίου δεν συμπίπτει προφανώς με τον ιμπεριαλισμό της Αγγλίας και της Γαλλίας τον 19ο και των αρχών του 20ου αιώνα;

Ασφαλώς υπάρχει σχεδιασμός σε μεγάλο βαθμό, όπως επίσης υπάρχει και ένας ενστικτώδης εγωκεντρισμός των Αμερικανών που βλέπουν τη χώρα τους ως ένα είδος κιβωτού του Νώε η οποία περιέχει ό,τι ανώτερο και χρησιμότερο για την ανθρωπότητα, περιλαμβανομένων των καλύτερων στοιχείων όλων των ανθρωπίνων πολιτισμών.

Άρα -υπαγορεύει αυτός ο υποσυνείδητος εγωισμός- αυτό που προέχει είναι η εξυπηρέτηση των συμφερόντων του κέντρου της ανθρωπότητας που είναι οι ΗΠΑ. Το φαινόμενο, πάντως, της έξαρσης του αμερικανικού ιμπεριαλισμού μετά το 1989 είναι φυσικό, αφού κατέρρευσε το σοβιετικό αντίπαλο δέος. Μέσα στα όρια του αποβιώσαντος σοβιετικού συνασπισμού βρίσκονται οι υδρογονάνθρακες π.χ. της Κασπίας ή η αναδυόμενη, αν θέλετε, πολωνική αγορά που εποφθαλμιά η Αμερική και ευρίσκονται και τα υποψήφια νέα μέλη του ΝΑΤΟ. Αλλά η διάλυση της Σοβιετικής αυτοκρατορίας και η οριστική ή προσωρινή ήττα του μαρξισμού δίνουν στις ΗΠΑ την ευκαιρία να επιδιώξουν και γενικότερη προώθηση των συμφερόντων τους με την ενίσχυση και εκμετάλλευση των τάσεων διεθνοποίησης της οικονομίας λόγω και των γνωστών τεχνολογικών εξελίξεων. Πρόκειται για την περίφημη ***παγκοσμιοποίηση***. Η Ουάσιγκτον υπολογίζει ότι σε μία όσο γίνεται πιο ελεύθερη διεθνή αγορά τα αμερικανικά συμφέροντα θα προωθηθούν και θα επικρατήσουν.

Κάθε πολιτική και ειδικότερα κάθε εξωτερική πολιτική χρειάζεται κάποιο ιδεολογικό καρύκευμα που δεν πρέπει να συγχέεται με τον γνήσιο κόσμο των ιδεών, όσο κι αν είναι αλήθεια βέβαια πως η πνευματική ζωή δεν αναπτύσσεται σε ένα κοινωνικο-οικονομικό κενό και όσο κι αν συχνά οι πολιτικές ιδεολογίες αποτελούν διαστρεβλώσεις σοβαρών πνευματικών δημιουργημάτων. Αλλά είναι άλλο πράγμα.

Καθ' όσον ειδικότερα αφορά τις ΗΠΑ, το ιδεολογικό περίβλημα είναι πάγιο χαρακτηριστικό της εξωτερικής τους πολιτικής. Έχουν μία τάση να μην μπορούν να κάνουν εξωτερική πολιτική χωρίς ένα μοραλισμό, όπως παρατηρεί και ο Κίσινγκερ στο σημαντικό βιβλίο του ***Διπλωματία***.

Κατά τη μεταψυχροπολεμική εποχή, την ιδεολογία, αυτό το καρύκευμα, της αμερικανικής διπλωματίας συνιστούν: ***η αστική δημοκρατία*** συνδεδεμένη οργανικά -όπως τονίζουν- με τον καπιταλισμό, το τόσο ατελές, όπως ξέρουμε ***Διεθνές Δίκαιο***, η ***ειρήνη*** την οποία υποτίθεται ότι στηρίζει η οικονομική συνεργασία και αλληλεξάρτηση, τα δικαιώματα και οι ελευθερίες του ***ατόμου***, του ατόμου ως επιχειρηματία και καταναλωτή.

Την ιδεολογία αυτή υποτείνει η αντίληψη ότι όλοι οι λαοί σταδιακά εξαμερικανίζονται πολιτι-

στικά και ότι η διαδικασία αυτή μπορεί και πρέπει να ολοκληρωθεί.

Πρόκειται για την ***πολιτιστική πλευρά*** της ιμπεριαλιστικής πολιτικής της Ουάσιγκτον σταθερός στόχος της οποίας είναι, όπως είπαμε, η εξυπηρέτηση των αμερικανικών συμφερόντων και η αύξηση της αμερικανικής ισχύος. Τον στόχο αυτό υπηρετούν σε παγκόσμιο επίπεδο, δηλαδή στο επίπεδο της ενιαίας υφηλίου, δυτικοκρατούμενοι και ειδικότερα αμερικανοκρατούμενοι οργανισμοί όπως είναι τα ***Ηνωμένα Έθνη*** στον πολιτικό τομέα ή όπως είναι η Διεθνής Τράπεζα ή το Δ.Ν.Τ. στον οικονομικό τομέα. Την ίδια όμως στιγμή, και αυτό είναι ενδιαφέρον σε σχέση με τη θεωρία του Χάντιγκτον, τις προτάσεις του, την ίδια στιγμή, οι Η.Π.Α επιχειρούν ηγετική συμμετοχή και σε περιφερειακούς συνασπισμούς χωρών. Τα μορφώματα αυτά που είναι μερικότερα σε σύγκριση με την Διεθνή Κοινότητα, όπως αποκαλείται, έχουν διπλή ιδιότητα: εκείνη των συνιστωσών ενός υπό κατασκευή συστήματος που θα καλύψει, υποτίθεται, ολόκληρη τη γη κάποτε, και εκείνη εναλλακτικών ειδικότερων πλαισίων που εξυπηρετούν καλύτερα τους μετέχοντες και συγκεκριμένα -κι αυτό αφορά το θέμα μας- τις Η.Π.Α. Έτσι, για ν' αρχίσουμε από τα γεωγραφικώς απώτερα, πάντοτε βέβαια σε σχέση με τον ομφαλό της γης, οι Η.Π.Α συνδέονται με το Forum του ***APEC***, το Forum της οικονομικής συνεργασίας Ασίας - Ειρηνικού. Συνδέονται εξάλλου άμεσα με τον Καναδά και με το Μεξικό στο πλαίσιο της ***NAFTA,*** δηλαδή της συμφωνίας ελευθέρου εμπορίου Β. Αμερικής στην οποία μάλιστα ενδέχεται να προσχωρήσει και η Χιλή.

Το Μάιο αυτού του έτους, 34 χώρες του Δυτικού Ημισφαιρίου, όλες δηλαδή, με μόνη αποκλεισμένη την Κούβα, θ'αρχίσουν διαπραγματεύσεις για μια περιοχή ελευθέρου εμπορίου ολόκληρης της Αμερικανικής Ηπείρου τη λένε "Free Trade of the America's". Οι στενότεροι πολιτικοστρατιωτικοί δεσμοί είναι βέβαια εκείνοι που ενώνουν, το ξέρουμε, τις Η.Π.Α με τον Καναδά και με τα ευρωπαϊκά μέλη του ΝΑΤΟ στα οποία -όπως όλοι γνωρίζουμε βέβαια- περιλαμβάνονται η Ελλάδα και η Τουρκία. Μεταξύ των μελών της Βορειοατλαντικής συμμαχίας, της Δύσης γενικότερα, επικρατεί σε σημαντικό βαθμό συναντίληψη που θυμίζει κάποιες προβλέψεις του Χόμπσον ή αν θέλετε και του Κάουτσκι, στη γνωστή του διαφωνία με τον Λένιν -περί υπεριμπεριαλισμού. Οι δυτικοί συμφωνούν γενικά π.χ. για τους νέους σκοπούς του ΝΑΤΟ στους οποίους θα αναφερθώ. Υπάρχουν βέβαια και σοβαρές, όπως ξέρουμε, ενδοϊμπεριαλιστικές διενέξεις, που θα ικανοποιούσαν τον Λένιν -παραδείγματα αποτελούν οι διαφωνίες σχετικά με τη Βοσνία, σχετικά με τη σημασία για τη Δύση της ασφάλειας του Ισραήλ, με τη δυτική πολιτική έναντι της Κίνας, του Ιράν, του Ιράκ, της Κούβας. Χωρίς να ξεχνούμε τα παράπονα των Ευρωπαίων, ορισμένων φωτισμένων Ευρωπαίων, ότι ιδιοτελώς οι Αμερικανοί προσπαθούν να επιβάλουν στην Ευρώπη κανόνες ελευθέρου ανταγωνισμού που οι ίδιοι οι Αμερικανοί εφαρμόζουν μόνο όταν τους συμφέρει. Και υπάρχουν Ευρωπαίοι, ορισμένοι Ευρωπαίοι, που θέλουν να στηρίξουν την ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την οποία βλέπουν και ως μέσο άμυνας εναντίον της Αμερικής, σε θεωρίες περί υπάρξεως ευρωπαϊκού πολιτισμού διακεκριμένου από τον πολιτισμό των ΗΠΑ. Να, λοιπόν, μια άλλη θεωρία περί πολιτισμών. Όταν οι ΗΠΑ δεν μπορούν ή δε θέλουν να χρησιμοποιήσουν πλήρως τον ΟΗΕ ή το ΝΑΤΟ, καταφεύγουν σε ad hoc λύσεις που δεν εντάσσονται βέβαια σαφώς ούτε στην οπτική της μιας υφηλίου ούτε σε εκείνη της ενωμένης Δύσης, και παράδειγμα κατ' εξοχήν είναι η "Καταιγίδα της Ερήμου". Αλλά για το νέο ΝΑΤΟ, του οποίου οι δομές και οι σκοποί συζητούνται, γίνεται λόγος για ένα σχήμα όπως λένε "coalitions of the willing", συνασπισμών δηλαδή εκείνων μόνο των μελών του ΝΑΤΟ που θα θέλουν να αναλάβουν μια συγκεκριμένη επιχείρηση. Τέτοια είναι συνοπτικότατα η σημερινή εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ.

Απέναντί της βρίσκονται στην Αμερική οι τάσεις του απομονωτισμού, όπως και οι μεσσιανικές τάσεις, αποκορύφωμα των οποίων αποτελεί το παρόν στάδιο ιμπεριαλισμού της μόνης υπερδύναμης. Αυτές, όπως και ο απομονωτισμός, έχουν μακρά ιστορία. Ο τελευταίος στηρίζεται κι αυτός στην αντίληψη για τη μοναδικότητα και ανωτερότητα του αμερικάνικου πολιτισμού.

Όλα αυτά ήταν αναγκαία για να έρθουμε στον Χάντιγκτον ο οποίος προτείνει μια αμερικάνικη πολιτική μέσης γραμμής, ένα είδος συμβιβασμού μεταξύ απομονωτισμού και παγκοσμιοποιημένης διπλωματίας όπως την σκιαγραφήσαμε. Εισηγείται: ***Πρώτον***, να καθορισθούν σφαίρες επιρροής ενός εκάστου πολιτισμού, του Δυτικού και των άλλων, που κατά τον Χάντιγκτον, δεν είναι επιδεκτικοί εκδυτικισμού. Αυτή είναι η ιδεολογική σάλτσα. Και να αποφεύγουν τα κράτη κάθε πολιτισμού και ιδίως τα ισχυρότερα, εκείνα που αποκαλεί "core Countries", κράτη-πυρήνες, να αποφεύγουν να παρεμβαίνουν στις διαμάχες μεταξύ των χωρών άλλων πολιτισμών. ***Δεύτερον*** σ' εκείνες τις περιοχές όπου οι πολιτισμοί αλληλεπικαλύπτονται ή γειτνιάζουν άμεσα, όπως στη δική μας π.χ., τα κράτη πυρήνες πρέπει να ασκούν μεσολάβηση ώστε να περιορίζουν ή και να σταματούν πολέμους μεταξύ κρατών ή ομάδων κρατών που ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς.

Η ***δυτική σφαίρα επιρροής*** περιλαμβάνει -κατά τον Χάντιγκτον- τις ΗΠΑ, τον Καναδά, τις Ευρωπαϊκές Χώρες (πλην των Ορθοδόξων ή Ισλαμικών το θρήσκευμα), ιδεωδώς δε και τις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Θα πρέπει, υποστηρίζει, να αναπτυχθούν περαιτέρω οι δεσμοί μεταξύ των δύο πλευρών του Ατλαντικού. Να συναφθεί μια Ευρωαμερικάνικη συμφωνία ελευθέρου εμπορίου και να δημιουργηθεί ένας Βορειοατλαντικός Οικονομικός Οργανισμός αντίγραφο -λέει- ή συμπλήρωμα του ΝΑΤΟ. Η ξεκάθαρη αυτή διατύπωση σε

συνδυασμό με τις επανειλημμένες αναφορές του Χάντιγκτον στα αμερικάνικα συμφέροντα, στο γεγονός βέβαια -συνεχώς το αναφέρει- ότι οι ΗΠΑ είναι η ισχυρότερη δυτική χώρα δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι ο καθηγητής του Χάρβαρντ εκτιμά πως αμερικανοκρατούμενο θα είναι αυτό το δυτικό σχήμα, ώστε να τεθεί τέρμα στις όποιες διαφωνίες των Ευρωπαίων αλλά και να εκμεταλλευτεί πλήρως η Αμερική όπως θέλει τη μεγαλύτερη αγορά του κόσμου που είναι η ευρωπαϊκή.

Τώρα, πόσο "μετριοπαθής" είναι ο ιμπεριαλισμός του Χάντιγκτον; Θέλει άραγε να αδιαφορήσει αυτή η μείζων ενωμένη Ευρώπη για τον υπόλοιπο κόσμο; Ασφαλώς όχι. Γράφει ότι αν εφαρμοστούν τα σχέδιά του θα αυξηθεί η δυτική ευμάρεια αλλά και η δυτική πολιτική επιρροή σε ολόκληρη την υφήλιο, που τη βλέπει προφανώς να είναι δυτικοκρατούμενη λόγω του ειδικού βάρους του δυτικού γίγαντα που ελπίζει ο Χάντιγκτον ότι θα εξουδετερώσει τα αναπτυσσόμενα σχετικά πλεονεκτήματα, οικονομικά και στρατιωτικά των άλλων περιοχών· σε ορισμένα από αυτά αναφέρθηκε ο Γιώργος ο Καραμπελιάς. Ο Χάντιγκτον τώρα, αυτό είναι το "τρομερό", εισηγείται τον αποκλεισμό Ελλάδας και Τουρκίας από το ΝΑΤΟ, ιδέα που κατατάραξε πολλούς συμπατριώτες μας, αλλά ιδέα πρέπει να πούμε συνεπής με όσα υποστηρίζει ο καθηγητής ο οποίος παρατηρεί για την Ελλάδα ότι είναι σύμμαχος της Ρωσίας -στην πράξη εννοεί- στον ίδιο βαθμό που είναι μέλος του ΝΑΤΟ. Η παρατήρηση αυτή παραπέμπει στην πραγματική διαφορά στρατηγικών συμφερόντων μεταξύ του Ελληνισμού αφενός και της δύσης αφετέρου. Έχει δίκιο -κι εγώ συμφωνώ εδώ- ο Χάντιγκτον. Δεν συμπίπτουμε ως προς κανένα εθνικό μας θέμα: τουρκική επιθετικότητα, Κύπρος, σύνορα και επιχειρησιακή ευθύνη στο Αιγαίο, ελληνισμός Αλβανίας και Τουρκίας, Μακεδονικό, οποιοδήποτε. Ούτε ως προς οποιοδήποτε φλέγον ζήτημα στην ευρύτερη περιοχή μας, π.χ. σας θυμίζω τον αντισερβισμό των δυτικών, την ετεροβαρή φιλοϊσραηλινή πολιτική· ή ως προς οποιονδήποτε από τους νέους σκοπούς του ΝΑΤΟ: αντιδυτικά καθεστώτα της περιοχής, ισλαμισμό και πετρέλαιο στη Ν.Δ. Ασία ή στην Αφρική. Με αυτά από δω και στο εξής θα ασχοληθεί το ΝΑΤΟ στην περιοχή μας. Τι θα έπρεπε να κάνει άραγε κατά τον Χάντιγκτον το ΝΑΤΟ στην περιοχή μας; Διερωτώμαι πώς θα ήθελε να συνεργάζεται το ΝΑΤΟ με τα κράτη-πυρήνες του Ισλαμικού Πολιτισμού και σαν τέτοια αναφέρει στην περιοχή μας την Αίγυπτο και το Ιράν, όχι την Τουρκία, κι αυτό είναι ενδιαφέρον.

Το Ιράν -και βέβαια γνωρίζετε τις αμερικάνικες προσπάθειες- που τις περιγράφουν ως προσπάθειες να επανενταχθεί η Τεχεράνη στο "διεθνές σύστημα".

Την Τουρκία την εξαιρεί λόγω ανερχόμενου ισλαμισμού - αναφέρει συγκεκριμένα το ***Κόμμα της Ευημερίας***. Κι έχει δίκιο στο βαθμό που -παρά τον Ερμπακάν και τους άμεσους συνεργάτες του- έχουν ενταχθεί στο Κόμμα της Ευημερίας, όπως και σε άλλα τουρκικά κόμματα, συσπειρούμενες γύρω από τον Ισλαμισμό μεγάλες μάζες που καταπιέζονται από το φασιστικό και φιλοδυτικό καθεστώς της Άγκυρας. Όσο για την εξαίρεση της Ελλάδας - γιατί τόση ανησυχία;

Ξέρω πως πολλοί θεωρούν αυτονόητο πως η Δύση μας παρέχει κάποια προστασία αλλά πάντα διερωτώμαι αν μπορούν να το αποδείξουν. Τι είδους προστασία είναι αυτή, όταν ο κύριος Πάγκαλος στη καταπληκτική συνέντευξή του προς τον κύριο Πρετεντέρη μας εξηγεί ότι "κι αν είχαμε -λέει- κατατροπώσει τους Τούρκους στα Ίμια οι Αμερικάνοι θα μας είχαν αναγκάσει να ικανοποιήσουμε τις αξιώσεις της Άγκυρας". Μήπως όμως την ίδια πολιτική βούληση δεν έχουν και οι κοινοτικοί μας εταίροι;

Είναι αλήθεια ότι ***ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο***, όπως έλεγε -για να μην πράξει βέβαια - το ΠΑΣΟΚ. Και μια που έφτασα στα τσιτάτα θα τελειώσω θυμίζοντας ότι το ψευτοδίλημμα του Νοταρά μεταξύ φακιολίου Τούρκων και καλύπτρας λατινικής συνδέεται με την Άλωση. Σας ευχαριστώ πολύ.

■

Ας σηκώσουμε της

Θα μου επιτρέψετε να υπογραμμίσω, ξεκινώντας, ότι έχουμε να κάνουμε με ένα πολύ σεβαστό μέγεθος στο διεθνή χώρο. Να μη δοθεί η εντύπωση -εμένα θα μου

...η Δύση, ιστορικά, για λόγους καθαρά πολιτικής ανάγκης, θεμελιώθηκε σε μια αντιπαλότητα προς τον ελληνισμό. Εμφανίζει ότι είναι η μόνη διάδοχος της αρχαίας ελληνικής τέχνης με την Αναγέννηση των τεχνών και εν συνεχεία των γραμμάτων. Αλλά η αφετηρία, η ρίζα, είναι αντιπαλότητα και εν συνεχεία σφετερισμός, δηλαδή μια προσαρμογή του ελληνικού προσλήμματος στις δυτικές προδιαγραφές της ατομοκρατίας και νοησιαρχίας με αποτέλεσμα μια ελληνικότητα σε εισαγωγικά...

ήταν λυπηρό αν δίναμε σήμερα το βράδυ την εντύπωση ότι ο Χάντιγκτον είναι ένα είδος ολίγον επιπόλαιου πανεπιστημιακού καθηγητή της Αμερικής ή στρατευμένου ή δευτεροκλασάτου ή δεν ξέρω τι άλλο. Και μόνον η απήχηση και οι αντιδράσεις που προκάλεσαν τα δύο του άρθρα νομίζω ότι δείχνουν ότι, για ποικίλους λόγους -που πιθανόν να μην αναφέρονται όλοι στο μέγεθος της επιστημονικής του συγκρότησης ή της αναλυτικής του ιδιοφυΐας, παρ' όλο ότι τα άρθρα του απ' όσο μπορώ να κρίνω είναι πολύ καλά γραμμένα, από πλευράς συγκρότησης και δομής -οι αντιδράσεις και οι απηχήσεις που είχαν τα άρθρα του στο διεθνή χώρο, νομίζω, δείχνουν ότι έχουμε να κάνουμε με κάποιον που πρέπει να τον υπολογίσουμε ως συνομιλητή. Θα έλεγα ότι η πρότασή του σε μια τελείως απ' έξω οπτική -δεν ξέρω τι σημαίνει απ' έξω αντικειμενική, θέλω να το αποφύγωσε μια αντικειμενική, τέλος πάντων, οπτική, η πρότασή του έχει κάτι το ιδιοφυές. Το πρόβλημα του πολιτισμού δεν ετέθη, νομίζω, για το Δυτικό Κόσμο, για τον ευρωπαϊκό και αμερικάνικο χώρο για πρώτη φορά με τον Χάντιγκτον. Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι οι πρώτες συστηματικές προσπάθειες -οργανωτικές προσπάθειες- για τη δημιουργία ενός ιδεολογικού μετώπου έναντι, την εποχή εκείνη, του μαρξιστικού-κομμουνιστικού μετώπου αρχίζει το 1920 με την προσπάθεια προσέγγισης των Χριστιανικών Εκκλησιών -την περίφημη Οικουμενική Κίνηση- η ο-

το γάντι πρόκλησης

Εισήγηση του Χρήστου Γιανναρά

ποία έχει τις αφετηρίες της ή μάλλον ένα ενεργό στήριγμα, και κυρίως οικονομικό, στην Αμερική. Επισημαίνω τους σταθμούς. Μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο έχουμε για πρώτη φορά την εμφάνιση των Χριστιανοδημοκρατικών κομμάτων στην Ευρώπη και την ιδεολογία ενός ενιαίου ευρωπαϊκού πολιτισμού, χριστιανο-ευρωπαϊκού πολιτισμού, έναντι του άθεου Σοβιετικού μπλοκ. Νομίζω ότι με αυτά τα δύο προηγούμενα μπορούμε να δούμε και το ιδιοφυές -έστω σε εισαγωγικά- της πρότασης του Χάντιγκτον αλλά βέβαια και την ευλυγισία και ασυνέπεια της προβληματικής.

Σήμερα το παγχριστιανικό μπλοκ έναντι του άθεου κομμουνιστικού μπλοκ δε μας χρησιμεύει, έχει λείψει ο αντίπαλος - μπορούμε να αρχίσουμε να ξαναβρίσκουμε τις μεταξύ μας διαφορές.

Στην απήχηση και στη γονιμότητα που είχαν τα άρθρα του θα μπορούσα να αναφέρω - και δεν είναι δική μου γνώμη, το έχω διαβάσει κι εγώ σε σχετικούς αναλυτές- μπορούμε να αποδώσουμε στο διεθνή Τύπο και κυρίως στις μεγάλες αμερικανικές και ευρωπαϊκές εφημερίδες τον -εμφανέστατο από το '93 και μετά- αντισερβικό και ανθελληνικό πολεμικό χαρακτήρα. Θα άξιζε απόψε να είχαμε κάποιον που να έχει μελετήσει το θέμα και να μας παρουσιάσει αποσπάσματα κυρίως του αμερικανικού Τύπου τα οποία είναι πραγματικά μια έκπληξη για τη μαχητικότητά τους έναντι των Σέρβων και έναντι των Ελλήνων.Αυτός είναι ένας πρώτος κύκλος που ήθελα να τονίσω.

Ο δεύτερος είναι ότι αισθάνομαι -εδώ μιλώ για ένα αίσθημα προσωπικό- ότι εμείς οι Έλληνες, οι σημερινοί, θα έπρεπε να είμαστε βαθύτατα ευγνώμονες στον Χάντιγκτον. Και τούτο διότι η πρόκληση την οποία μας απηύθυνε είναι καίρια, γονιμότατη. Διανοείσθε την έκπληξη της ελληνικής προοδευτικής διανόησης, εννοώ αυτής που αρχίζει από τον Κοραή και κυριαρχεί μέχρι σήμερα στη δημόσια ζωή μας, όταν εμφανίζεται κάποιος τόσο διάσημος και με τέτοια εμβέλεια λόγου να πει ότι το χαρακτηριστικό μας στοιχείο είναι η Ορθοδοξία και αυτή ως πολιτιστικό στοιχείο καθορίζει την πολιτική μας θέση και τη θέση μας στο διεθνή χώρο! Δηλαδή ένας τελείως περιφρονημένος παράγων ή, αν θέλετε, ένας παράγων τον οποίο έχουμε κάνει, ως κοινωνία και κράτος, απεγνωσμένες προσπάθειες 170 χρόνια να τον δούμε τελείως ως δευτερεύοντα, ως κάτι το φολκλορικό ή κάτι το -τέλος πάντων- όχι καίριας σημασίας για τη ζωή μας, ένας ξένος μελετητής το φέρνει και το προβάλλει ως στοιχείο ταυτότητας και με βάση το στοιχείο αυτό πλέον μας κρίνει και μας κατατάσσει. Η πρόκληση είναι πολύ καίρια και είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι η μόνη αθηναϊκή εφημερίδα -απ' όσο ξέρω γιατί δεν τις διαβάζω όλες- που είδα ν' αφιερώνει ένα ολόκληρο "σαλόνι", όπως λέμε, στο θέμα Χάντιγκτον, επιστράτευσε αρθρογράφους οι οποίοι μου έδωσαν εμένα -πιθανόν να σφάλλω- την εντύπωση μιας τέλειας αμηχανίας. Δεν έχουμε τι να πούμε πάνω σ' αυτή την πρόκληση και συζητάμε κατά πόσο πράγματι μια σύγκρουση πολιτισμών είναι ενδεχόμενη ή κατά πόσο πράγματι η οπτική του Χάντιγκτον μπορεί να αποτελέσει κατευθυντήρια γραμμή στις Διεθνείς Σχέσεις. Βέβαια, θα 'λεγε κανείς ότι η συλλογιστική του Χάντιγκτον δικαιώνει τη στάση της προοδευτικής -όπως είπα- ελληνικής διανόησης από τον Κοραή και μετά, η οποία ισχυρίζεται με επιχειρήματα -τα οποία είναι πάρα πολύ σοβαρά και σεβαστά- ότι το στοιχείο της Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής ιδιοπροσωπίας του ελληνισμού είναι αυτό ακριβώς που μας εμποδίζει στον εξευρωπαϊσμό μας, εφ' όσον 170 χρόνια τώρα, με όλες αυτές τις εκκλήσεις και τις επικλήσεις της παράδοσής μας, της ελληνικότητας, του ελληνότροπου πολιτισμού μας κ.λπ., δεν έχουμε κατορθώσει τα στοιχειώδη, να έχουμε μια στοιχειωδώς λειτουργούσα δημόσια διοίκηση, να έχουμε ένα πολιτικό βίο ο οποίος να είναι στοιχειωδώς ορθολογικός, δεν έχουμε κατορθώσει, για να μην πω και στα πιο λαϊκά επιχειρήματα, δεν έχουμε κατορθώσει να κάνουμε μια σωστή σειρά στο λεωφορείο ή δεν έχουμε κατορθώσει να λειτουργούν τα ταχυδρομεία και τα τηλέφωνα. Εφ' όσον 170 χρόνια με όλη αυτή την παραδοσιολατρεία δεν το έχουμε κατορθώσει ας τα ξεχάσουμε όλα αυτά, να γίνουμε συνεπώς ένα έθνος ευρωπαϊκό, με συνέπεια, ένα κράτος ευρωπαϊκό, έστω ένα Βέλγιο, μια Ολλανδία. Να μπορεί να λειτουργεί και η Ελλάδα αποδοτικά στο σημερινό κόσμο. Αυτή είναι η λογική τους και έρχεται να ενισχυθεί κατά τούτο από τον Χάντιγκτον ο οποίος μας αποδίδει στοιχεία πολιτισμού τα οποία δεν έχουμε.

Αυτή η ιδιαιτερότητα της ορθόδοξης παράδοσης η οποία του επιτρέπει να μας κατατάσσει, μαζί με το Ισλάμ, σε χώρες οι οποίες δεν έχουν εθιστεί στην προτεραιότητα των ατομικών δικαιωμάτων, στο σεβασμό των κοινοβουλευτικών θεσμών, στην αποδοτικότητα και την οργάνωση της εργασίας και των παραγωγικών σχέσεων. Αυτά, πράγματι λειτουργούν αλλά δε λειτουργούν λόγω του γεγονότος ότι ζούμε έναν πολιτισμό διαφορετικό από τη Δύση, αλλά λειτουργούν επειδή η μίμηση, ο μεταπρατισμός μας, δεν έχει φτάσει σε τέτοιο σημείο ώστε να

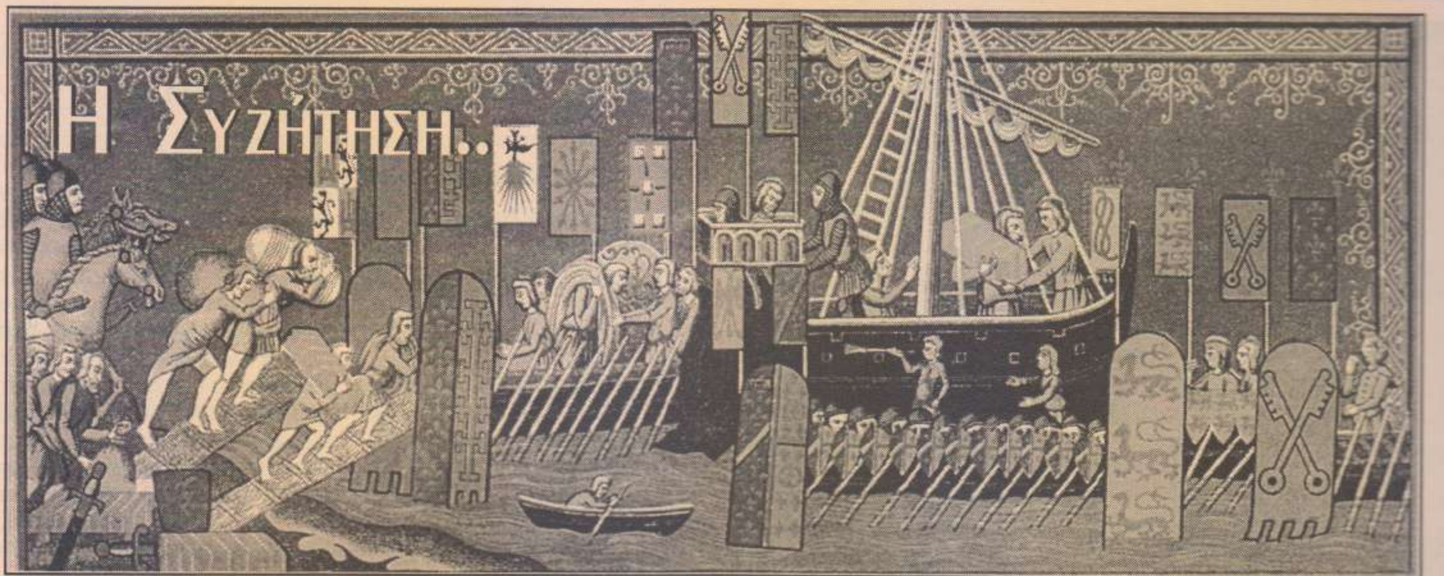

Φωτό Πλάτων Ριβέλλης

μπορεί ν' αναπληρώσει ιστορικούς εθισμούς, ανεπίγνωστους, ασυνείδητους, που πράγματι πολλές φορές έχει κανείς την αίσθηση ότι δεν μας επιτρέπουν να συμφιλιωθούμε μ' αυτήν την αδιαφοροποίητη εξίσωση των ατόμων, με αυτήν την απολύτως ορθολογική, μηχανιστική αντίληψη των παραγωγικών σχέσεων, με αυτήν την χρησιμοθηρική και πρακτικιστική λειτουργία της πολιτικής. Πρόκειται όμως για εθισμούς, ενώ στην πράξη και στη θεωρία σ' ένα ποσοστό, εάν η θεωρία δεν είναι βέβαια κάποιοι περιθωριακοί διανοούμενοι, αλλά είναι ας πούμε τα σχολικά μας βιβλία, η εκπαίδευση δεκαετίες τώρα ή εν συνεχεία η επίσημη διανόηση. Επίσημη, εννοώ, η καθιερωμένη, η προβαλλόμενη. Εάν όλοι αυτοί κάνουν τέτοια τεράστια προσπάθεια να απεμπολήσουν την ορθόδοξη πολιτιστική ιδιαιτερότητα, και παρ' όλη αυτή την προσπάθεια δεν έχουν κατορθώσει να εξαλείψουν τους εθισμούς τούς ιστορικούς του λαού, τότε το πρόβλημα γίνεται πάρα πολύ περίπλοκο, και η λύση του Χάντιγκτον σε καθαρά επίπεδο στρατηγικής αποδεικνύεται αρκετά ελλιπής. Με άλλα λόγια θα μπορούσε να συγγράψει κανείς ένα μελέτημα που να απαντάει στον Χάντιγκτον και να δείχνει ότι εδώ έχουμε κάτι πολύ περιπλοκότερο από το απλουστευτικό του σχήμα. Δεν έχουμε ένα φονταμενταλισμό τύπου ισλαμικού, ο οποίος να καιροφυλακτεί και να ετοιμάζει μια θεοκρατία, αλλά έχουμε ένα κοινωνικό σώμα το οποίο από τη Βαυαροκρατία και μετά, με κάθε τρόπο, επισήμως, πέρα, των περιθωριακών περιπτώσεων, επαναλαμβάνω, προσπαθεί να εκδυτικιστεί και δεν μπορεί και δεν το κατορθώνει. Λοιπόν το πρόβλημα είναι πολύ πιο περίπλοκο. Σημειώστε εδώ πέρα σε παρένθεση τη σημασία που έχει το γεγονός ότι τις αντιθέσεις στο διεθνή χώρο, αντιθέσεις πολιτισμών, τις βασίζει ο Χάντιγκτον στη θρησκευτική διαφοροποίηση κι αυτό έχει κάποια σημασία, διότι έρχεται να υπενθυμίσει ότι αυτό που λέμε πολιτισμός, και που πάρα πολύ ωραία μας θύμισε ο Κώστας ο Ζουράρις ότι είναι τα συμφωνημένα υπονοούμενα, είναι μια νοηματοδότηση της ύπαρξης του κόσμου, της ιστορίας -όχι συνειδητή σε όλους, ούτε οπωσδήποτε με επίγνωση- αλλά η οποία λειτουργεί, λειτουργεί μέσα στο κοινωνικό σώμα για να ιεραρχεί τις ανάγκες των ανθρώπων. Αυτή η νοηματοδότηση εμπεδώνεται, θα 'λεγε κανείς, κοινωνικά μόνο μέσα από τις θρησκείες, οι οποίες εξασφαλίζουν αυτή τη λαϊκή βίωση των αφετηριακών νοηματοδοτήσεων.

Το επόμενο στοιχείο για το οποίο νομίζω πρέπει να είμαστε ευγνώμονες στον Χάντιγκτον, είναι το γεγονός ότι μας θυμίζει, επιτέλους, την σχέση της σημερινής Ευρώπης, της νεότερης Δύσης, Κεντρικής-Δυτικής Ευρώπης και Αμερικής με τον ελληνισμό, κυρίως με τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό. Είναι πραγματικά απορίας άξιο ότι στην Ελλάδα, ακόμα σήμερα, ζούμε με το παραμύθι ότι η Δύση θεμελιώθηκε σε ελληνικές ρίζες. Δεν ξέρω αν αντιληφθήκατε, προ ημερών, ένα πολύ σεβαστό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών, βγήκε έξαλλα σε μια εφημερίδα να μου καταλογίσει ότι διαστρεβλώνω την ιστορική πραγματικότητα, όταν λέω ότι η Δύση, ιστορικά, για λόγους καθαρά πολιτικής ανάγκης, θεμελιώθηκε σε μια αντιπαλότητα προς τον ελληνισμό στο “contra errores Graecorum”. Από κει και πέρα, σε κάθε αντιπαλότητα, λειτουργεί μια ανάγκη σφετερισμού. Και βέβαια εμφανίζει ότι είναι η μόνη διάδοχος της αρχαίας ελληνικής τέχνης με την Αναγέννηση και εν συνεχεία των γραμμάτων, με τον ουμανισμό, το νεοκλασικισμό κ.λπ. Βεβαίως το εμφανίζει. Αλλά η αφετηρία, η ρίζα, είναι αντιπαλότητα και εν συνεχεία σφετερισμός, δηλαδή μια προσαρμογή του ελληνικού προσλήμματος στις δυτικές προδιαγραφές της ατομοκρατίας και νοησιαρχίας με αποτέλεσμα μια ελληνικότητα σε εισαγωγικά στη Δύση με ανεστραμμένους τους όρους της ελληνικής της προέλευσης. Πόση σχέση έχει ο Αριστοτέλης με τον Αριστοτέλη του Θωμά του Ακινάτη, νομίζω μπορεί να το δει και ένας επιπόλαιος ακόμη αναγνώστης των δύο κειμένων κ.λπ. κ.λπ. Λοιπόν, μας θύμισε ο Χάντιγκτον αυτό το πρόβλημα το οποίο επιτέλους, εάν δε λυθεί, δεν μπορεί αυτός ο τόπος ν' αποκτήσει αυτογνωσία, γιατί τί θα πει αυτοσυνειδησία και πολιτιστική ταυτότητα, θα πει ιεράρχηση των αναγκών του και πολιτική πράξη η οποία να ανταποκρίνεται σε αυτή την ιδιαιτερότητα των αναγκών. Δεν μπορεί να ελπίζει σε αποδοτικό πολιτικό βίο ούτε σε κοινωνικούς θεσμούς, εάν δεν λύσει αυτούς τους θεμελιακούς κόμβους. Ο Χάντιγκτον λέει στο δεύτερο άρθρο του, του περασμένου μήνα, πολύ απλά, πολύ ωμά μάλλον, ότι η Δύση είναι ο κληρονόμος του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Βέβαια και ο ορθόδοξος και ο ισλαμικός πολιτισμός κάτι κληρονόμησαν από την αρχαία Ελλάδα, αλλά καμιά σύγκριση με αυτό που κληρονόμησε η Δύση. Δηλαδή, η Δύση είναι ο κληρονόμος, εμείς είμαστε απλώς κάτι ρετάλια, απομείνανε εκεί για μας. Αυτό δεν είναι προσβολή της εθνικής αξιοπρέπειας, αυτά είναι συναισθηματισμοί, αυτά είναι προκλήσεις για να συνειδητοποιήσουμε, επαναλαμβάνω, τους κόμβους εκείνους, τα κλειδιά εκείνα που θα επιτρέψουν να λειτουργήσει πολιτική, διπλωματία, διεθνείς σχέσεις σ' αυτόν τον τόπο.

Και να τελειώσω λέγοντας ότι η πρόκληση του Χάντιγκτον δεν μπορεί να παραμείνει απλώς ένα στοιχείο θεωρητικού προβληματισμού. Η προβληματική του είναι πολιτική προβληματική και ο κ. Στοφορόπουλος εξέφρασε σαφώς τις συνέπειες, τις έμπρακτες, που βγάζει: πρέπει να φύγει η Ελλάδα και η Τουρκία από το ΝΑΤΟ, πρέπει το ΝΑΤΟ να είναι ένας στρατιωτικός σχηματισμός ο οποίος θα υπερασπιστεί τις αρχές και αξίες του δυτικού πολιτισμού. Πρέπει να διαχωριστεί ο δυτικός πολιτισμός από τη διεθνοποιημένη σήμερα χρήση των προϊόντων του. Δεν σημαίνει ότι όταν πίνουμε Coca-Cola και φοράμε blue-jeans, μετέχουμε στο δυτικό πολιτισμό. Ο δυτικός πολιτισμός είναι για τους λίγους και τους συγκεκριμένους, πρέπει να απαγορευτεί η είσοδος μεταναστών πλέον στις δυτικές χώρες για να σωθεί η πολιτιστική (άραγε μόνο, ή και η εθνοφυλετική) ομοιογένεια των δυτικών κρατών κ.λπ. κ.λπ. Ο προβληματισμός του είναι πολιτικός, εκφράζει, βασίζεται δυστυχώς σε μια πολύ επιπόλαιη ιστορική βάση, η οποία όμως βάση είναι αποκαλυπτική για μας, γιατί είναι το γενικό ιστορικό background που έχει ο μέσος δυτικός άνθρωπος, θα τολμούσα να πω, αν η γενίκευσή μου δεν είναι αυθαίρετη και την οποία, με συγχωρείτε πάρα πολύ, έχει και ο μέσος Έλληνας. Από τους ακαδημαϊκούς μας μέχρι τη βάση: “η Δύση, αυτή έχει τον πολιτισμό", εμείς είμαστε απόγονοι, αυτό πιστεύουμε, και μας χρωστούν οι Δυτικοί τις ρίζες τις οποίες πήραν από εμάς και όλα τα σχετικά συναφή. Επομένως, τα δυο διλήμματα τα οποία έχει να αντιμετωπίσει η ελληνική κοινωνία, και η ελληνική πολιτική κατά συνέπεια, είναι: ή θα συνεχίσει την πορεία των 170 χρόνων, μιας βαθύτατης μέχρι τα μύχια μειονεξίας, με αποτέλεσμα το μεταπρατικό χαρακτήρα και της κοινωνίας και της πολιτικής, και την υποταγή επομένως, φράση που είπε ο κ. Στοφορόπουλος από την συνέντευξη του Υπουργού Εξωτερικών (ήταν ανατριχιαστική νομίζω, κυριολεκτικά, αυτή η αυτονόητη υποταγή στη Δύση) ή θα διερωτηθεί εάν η ταυτότητα, η όποια ταυτότητα, όχι αυτή που μας αποδίδει ο Χάντιγκτον αλλά αυτή η οποία επιβιώνει έστω και ως λανθάνων εθισμός στο κοινωνικό μας σώμα, αυτή την ταυτότητα, εάν αξίζει να την υπερασπιστούμε, εάν προσφέρει στον Έλληνα μια ποιότητα ζωής, που χωρίς αυτήν δεν έχει νόημα η ζωή του και άρα στη θέση της υποταγής πρέπει να μπει η αντίσταση. Αντιστέκεται κανείς όχι για λόγους ποδοσφαιρικούς, όχι γιατί εθίγη το φιλότιμο της ομάδας του, αντιστέκεται και είναι έτοιμος να θυσιαστεί, να πολεμήσει, να πεθάνει, όταν δεν μπορεί να ζήσει χωρίς κάποιο στοιχείο που απειλούν να του το πάρουν. Λοιπόν, αυτά τα διλήμματα, το μαχαίρι νομίζω έχει φθάσει στο κόκαλο, πρέπει να λυθούν και πιστεύω ακράδαντα ότι **δε** θα λυθούν ποτέ. ■

Ο εκσυγχρονισμός δεν είναι υποχρεωτικά δυτικός

Χρύσανθος Λαζαρίδης

Θα ήθελα να προσθέσω, αφού ευχαριστήσω εκ μέρους όλων μας -νομίζω- τους ομιλητές, τα εξής:

Πρώτον, ο Χάντιγκτον είναι βαθύτατα απαισιόδοξος ή αρκετά απαισιόδοξος, για το μέλλον της δυτικής επιρροής στον κόσμο -όπως τόνισε και ο συντονιστής της αποψινής, τόσο ωραίας, συζήτησης, ο Γιώργος Καραμπελιάς- επικαλείται στοιχεία (ορισμένα απ' αυτά δεν είναι και βάσιμα στοιχεία) που λένε ότι η επιρροή της Δύσης συρρικνώνεται: η ομιλία της αγγλικής, το σύμβολο αυτό της ιδεολογικής επιρροής, συρρικνώνεται. Είναι πολύ χρήσιμο που λέγεται και ακούγεται αυτό-ειδικά για μερικούς στην Ελλάδα. Και στο τέλος καταλήγει ότι, όλα αυτά που σας λέω, σας τα λέω όχι για να κρατήσουμε την επιρροή της Δύσης, πολλώ μάλλον για να την αυξήσουμε, αλλά για **να επιβραδύνουμε τη συρρίκνωσή της**, αυτή είναι η κατάληξη του δεύτερου άρθρου, εννοώ το unique, not global, not universal.

Το δεύτερο σημαντικό: Είναι πολύ χρήσιμη η παρέμβαση του Χάντιγκτον και πραγματικά από τα ευφυέστερα πράγματα που έχω διαβάσει τελευταία, αυτό που αναφέρει πως κάθε εκσυγχρονισμός δεν είναι δυτικός και όλη η Δύση δεν είναι εκσυγχρονισμός. Εδώ πάνε να μας πείσουν μερικοί ότι πρέπει εν πάση περιπτώσει να βάλουμε σχεδόν ημίψηλο για να εκσυγχρονιστούμε. Πρέπει να αρχίσουμε να μιλάμε διαφορετικά, πιθανόν πρέπει να πάρουμε και λατινικό αλφάβητο. Ο Χάντιγκτον ευφυέστατα επικαλείται το παράδειγμα της Ιαπωνίας, νομίζω, και της σημερινής κομμουνιστικής Κίνας, για να δείξει ότι υπάρχουν και άλλοι δρόμοι για τον εκσυγχρονισμό.

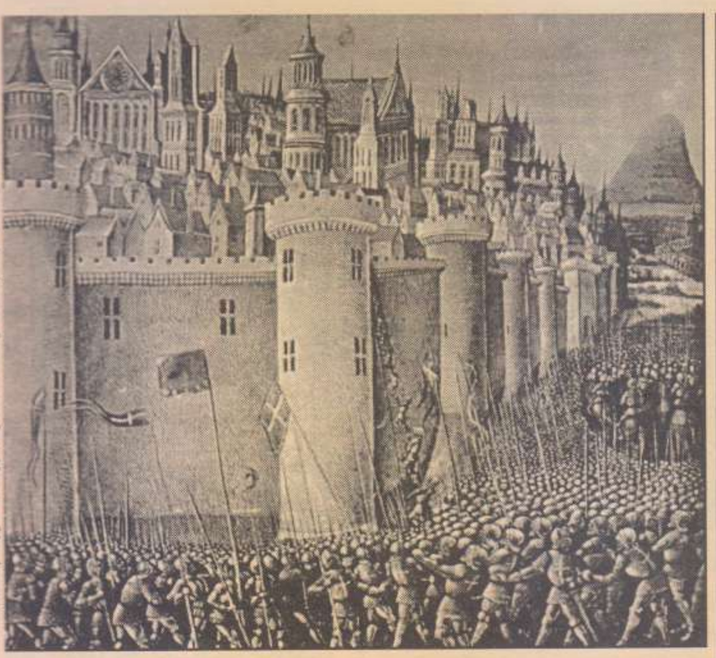
Ένα τρίτο πολύ ενδιαφέρον πράγμα είναι ότι ο Χάντιγκτον -αφού πρέπει να κάνει κάποιους διαχωρισμούς- βάζει τη διαχωριστική γραμμή όπου του αρέσει. Δηλαδή λέει πως ο χριστιανικός κόσμος δεν είναι ίδιος. Εδώ βάζω Προτεστάντες, Καθολικούς, από κει βάζω τους Ορθόδοξους. Γιατί; Δεν το εξηγεί.

Θα μπορούσε κανείς να του πει: "κοίτα να δεις κάτι, οι Καθολικοί και οι Διαμαρτυρόμενοι έχουν σφαχτεί μεταξύ τους. Η έννοια του θρησκευτικού πολέμου είναι δυτική. Κατεσφάγησαν, και οι εκατονταετείς, οι τεσσαρακονταετείς πόλεμοι έχουν βάλει τη σφραγίδα τους στην ευρωπαϊκή ιστορία. Οι Ορθόδοξοι και οι Καθολικοί τόσο εκτενείς συγκρούσεις, δεν είχανε ποτέ μεταξύ τους. Παρακάτω, όταν μιλάει για τις προϋποθέσεις δυτικοποίησης της Λατινικής Αμερικής -που δεν είναι παγανιστές, ούτε μουσουλμάνοι, είναι καθολικοί οι άνθρωποι- λέει ότι μια από τις προϋποθέσεις για να τους εκδυτικοποιήσουμε είναι να τους κάνουμε και προτεστάντες!

Ένα τελευταίο σημείο -και με συγχωρείτε αν μακρηγόρησα- είναι το εξής: αυτό που λέει, να πεταχτεί η Ελλάδα και η Τουρκία έξω από το ΝΑΤΟ, ας μη το θεωρούμε τόσο απίθανο όσο αυτή τη στιγμή φαίνεται, ας μη το θεωρούμε δε καθόλου απίθανο. Το ΝΑΤΟ δε θα συνεχίσει να είναι αυτό που ήταν μέχρι τώρα. Το ΝΑΤΟ ήταν αμυντικό σύστημα όπου το βασικό που τους ένωνε ήταν η ***δέσμευση αμυντικής αρωγής***. Εάν επιτεθεί κάποιος εκτός ΝΑΤΟ σε μια χώρα της συμμαχίας, θα συνέδραμαν όλες, και μάλιστα υπό την πυρηνική ομπρέλα των Αμερικάνων. Οι Αμερικάνοι θέλουν να το μετατρέψουν σε ***σύστημα συλλογικής ασφάλειας***, το collective security, το οποίο δεν απαιτεί αμυντική αρωγή, είναι λιγότερες οι δεσμεύσεις που αναλαμβάνουν μεταξύ τους, απαιτεί μηχανισμούς συλλογικής πρόληψης κρίσεων, διαχείρισης κρίσεων και εκτόνωσης κρίσεων, είναι τελείως άλλο πράγμα, και έτσι το πουλάνε και στους Ρώσους, δηλαδή λένε στους Ρώσους ότι εμείς θα επεκτείνουμε το ΝΑΤΟ, αλλά δε θα είναι το άλλο, θα είναι αυτό που είναι πιο ήπιο. Σ' ένα τέτοιο σύστημα συλλογικής ασφάλειας, οι δύο αυτές χώρες, η Ελλάδα και η Τουρκία, δε χωρούν ως έχουν αυτή τη στιγμή και άρα οι Αμερικάνοι, ενώ επί Ψυχρού Πολέμου δεν μας έβαλαν να τσακωθούμε με τους Τούρκους, τώρα δεν θα είχαν και πολύ μεγάλες διαφωνίες να τσακωθούμε με τους Τούρκους, γιατί έτσι θα μας πέταγαν πιο εύκολα από μέσα και θα μετέτρεπαν το ΝΑΤΟ από σύστημα αμυντικό σε σύστημα συλλογικής ασφαλείας. Συνεπώς αυτοί οι προβληματισμοί δεν είναι εικασίες δικές μου ή κάποιου άλλου, είναι πράγματα που έχουν ειπωθεί και έχουν γραφτεί ήδη. Σας ευχαριστώ πολύ.

Γ. Καραμπελιάς

Ένα σημείο που ήθελα να βάλω στον προβληματισμό του ακροατηρίου, και που επιβεβαιώνει μερικές από τις σκέψεις του Χρύσανθου, είναι ότι στο ***Foreign Affairs,*** που είναι το περιοδικό στο οποίο εμφανίστηκαν τόσο τα κείμενα του Φουκουγιάμα, για το *Τέλος της Ιστορίας*, όσο και τα κείμενα του Χάντιγκτον, υπάρχει μια σειρά κειμένων τα οποία αναφέρονται στην ανάγκη της δημιουργίας μιας **κοινής αγοράς** μεταξύ Αμερικής και Ευρώπης, η οποία θα ξεπεράσει τη σημερινή Ενωμένη Ευρώπη, δηλαδή αυτή η θέση δεν περιορίζεται στα στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητας, αλλά επεκτείνεται και στην τρέχουσα πολιτική συγκυρία.

Η άλωση της Αντιοχείας από τους Σταυροφόρους, 1098

Για την υπέρβαση του Κοραϊσμού

Νίκος Σωτηρίου

Πρώτο: Ο Χάντιγκτον ανήκει σαφώς στην ευρύτερη ομάδα των διανοουμένων που έχουν χαρακτηρισθεί ως νεοσυντηρητικοί και η γενικότερη παρέμβασή τους στην κοινωνική και πολιτική ζωή των ΗΠΑ ως "νεοσυντηρητική επανάσταση". Μαθητές των Λίπμαν και Κέρκ, χαρακτηρίζονται από την αντίθεσή τους προς τις φιλελεύθερες ελίτ που κυριάρχησαν στην αμερικανική σκηνή από την εποχή του New Deal και ιδιαιτέρως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι νεοσυντηρητικοί, που κυριαρχούν από το 1980 και μετά, διακρίνονται για την απαισιοδοξία τους ως προς το μέλλον του δυτικού πολιτισμού εφ' όσον ο δυτικός κόσμος συνεχίσει να πορεύεται χωρίς **αξίες**, τις οποίες και επιχειρούν να επαναφέρουν κυρίως στην Παιδεία (ενδιαφέρουσες οι απόψεις του πρώην υπουργού Παιδείας, W. Bennett).

Δεύτερο: Αναμφισβήτητα, η Δύση ως κοινωνικο-πολιτιστική οντότητα βρίσκεται σε περίοδο έντονης κρίσης: (α) ο εκδυτικισμός του υπόλοιπου κόσμου δεν προχώρησε, όπως είχαν υποσχεθεί οι φιλελεύθεροι με τα αντίστοιχα προγράμματά τους (β) Το αναπτυξιακό μοντέλο, που ακολούθησαν οι ισχυρές δυτικές χώρες, οδήγησε σε πολλαπλά αδιέξοδα (γ) η ρητορική του δυτικού πολιτισμού αντιφάσκει κραυγαλέα προς τις καθημερινές πρακτικές (δ) τα ιδανικά του Διαφωτισμού, ο ατομοκεντρισμός κ.λπ., βρίσκονται σε ευθεία σύγκρουση προς μια καθημερινή ισοπεδωτική και απάνθρωπη πρακτική (πρβλ. τη συστηματική κριτική του Τσόμσκυ).

Τρίτο: Ως προς τα καθ' ημάς: οι απόψεις Χάντιγκτον μάς αναγκάζουν να ξαναδιαβάσουμε την ιστορία μας και τον εθνολαϊκό μας πολιτισμό όχι με τα "γυαλιά" ενός αφελούς και υπεραισιόδοξου κοραϊσμού (πολιτιστική ενσωμάτωσή μας στα μητροπολιτικά κέντρα του ανερχόμενου καπιταλισμού από μια αφελή κάλυψη της αρχαιοελληνικής μας καταβολής), άποψης και πρακτικής που αποτελεί τη ρίζα της εκπαιδευτικής μας και γενικότερα της κοινωνικο/πολιτιστικής μας κακοδαιμονίας. Πρέπει πρωτίστως να ξαναδιαβάσουμε τον κοινωνικο/πολιτιστικό μας σχηματισμό ως περιφερειακό, στη γραμμή Ζαμπέλιου-Παπαρρηγόπουλου.

Συζήτησης συνέχεια...

Στοφορόπουλος

Κοιτάξτε, είναι η δυσκολία πάντοτε να βρίσκουν έναν κοινό λόγο, άνθρωποι προερχόμενοι από διαφορετικούς χώρους. Υπάρχει αυτή η δυσκολία. Και ο ίδιος ξέρει κι όλοι ξέρουμε πόσο τιμούμε το Χρήστο Γιανναρά, αλλά εδώ βλέπω και νομίζω ότι είναι ευρύτερο, υπάρχει νομίζω, μια παρανόηση του πράγματος. Εις τις Διεθνείς Σχέσεις, περιλαμβανομένου του κλάδου των Διεθνών Σχέσεων, τον οποίο υπηρετεί, και πράγματι είναι σεβαστό μέγεθος στο διεθνή χώρο, ο Χάντιγκτον. Αλλά είναι σεβαστό μέγεθος ως καθηγητής των διεθνών σχέσεων επαναλαμβάνω. Δεν πρέπει να μας παίρνετε πολύ σοβαρά. Μας παίρνετε υπερβολικά κατά γράμμα. Δεν ξεκινά από μια θεωρία, δηλαδή από μια σοβαρή ανάλυση των πολιτισμών και των διαφορών μεταξύ τους, για να καταλήξει σε μια πολιτική. Σκέπτεται μια πολιτική, και αυτή η πολιτική είναι ο συμβιβασμός ανάμεσα στον απομονωτισμό και στη λεγόμενη παγκοσμιοποιημένη διπλωματία, και προσπαθεί να τη δικαιολογήσει, να την εκλογικεύσει, να την "πουλήσει" -αν θέλετε να το πούμε χυδαία- βάσει μιας θεωρίας για την οποία είδατε πόσα ελέχθησαν και πόσο εύκολα έχουν γίνει πολλές κριτικές· μπορεί κανείς να δείξει ότι είναι μια τελείως φτιαχτή θεωρία, αλλά οφείλεται σε λόγους σκοπιμότητας. Αυτό είναι το βασικό χαρακτηριστικό αυτού του είδους των θεωριών. Καθ' όσον αφορά εμάς δεν ξεκινάει από την Ορθοδοξία· ψάχνει κάπου στο χάρτη να τραβήξει μια γραμμή - και έχει δημοσιεύσει το χάρτη, τον θυμάστε τον περίφημο χάρτη στο πρώτο του άρθρο- τραβάει, λοιπόν, μια γραμμή εκεί που νομίζει ότι τον συμφέρει γεωπολιτικά, πολιτικά, και κατόπιν προσπαθεί με αυτό τον τεχνητό τρόπο, τον ψεύτικο τρόπο, το μη σοβαρό τρόπο, να το δικαιολογήσει. Είναι δηλαδή πρωθύστερο το σχήμα, δεν ξεκινάει από την Ορθοδοξία, ξεκινάει από το χάρτη και φτάνει στην Ορθοδοξία. Τώρα τί λέει για την Ελλάδα στο άρθρο; Λέει ότι είναι σύμμαχος τόσο της Ρωσίας όσο και μέλος του ΝΑΤΟ. Θέλει να πει ότι τα συμφέροντά μας τα πάγια, επιβάλλουν όχι τίποτε υπερβολές έναντι της Ρωσίας, επιβάλλουν μια εξισορροπημένη πολιτική έναντι της Ρωσίας, να μην τη θεωρούμε δηλαδή, όπως τη θεωρεί η Δύση και το νέο ΝΑΤΟ -μετά την κατάρρευση του Σοβιετικού Συνασπισμού- να μην τη θεωρούμε ως δύ-

Ο Χάντιγκτον και η άμυνα των ΗΠΑ

Αριστείδης Καρατζάς

Είμαι εκδότης και ιστορικός. Μια υποσημείωση για το πού και πώς και ποιο είναι το πλαίσιο του κ. Χάντιγκτον. Ο Χάντιγκτον, πρώτα απ' όλα, είναι καθηγητής του Χάρβαρντ και το μέσο εις το οποίο εκφράζεται -το *Foreign Affairs*- είναι όργανο του *Council of Foreign Relations*, του Συμβουλίου Διεθνών Σχέσεων, το οποίο είναι το κύριο όργανο του αμερικανικού κατεστημένου. Αυτό είναι ένα σημείο. Το δεύτερο σημείο όμως είναι το εξής, κι εδώ επανέρχομαι σ' αυτό που αναφέρθη ο κ. Στοφορόπουλος, ότι η έκφραση αυτή έχει πρακτικό χαρακτήρα, η ιδεολογία είναι, όπως λέτε εσείς, "σάλτσα". Ο λόγος είναι ο εξής: ότι υπάρχει κι επικρατεί ένας πολύ μεγάλος προβληματισμός ο οποίος ανάγεται τελικά και σε ιδεολογήματα στη διαμόρφωση και στη δικαιολόγηση της εξωτερικής πολιτικής της Αμερικής αυτή τη στιγμή. Τα πράγματα δεν έχουν καθόλου αποκρυσταλλωθεί και εκεί δε συμφωνώ με τον φίλο μου το Γιώργο τον Καραμπελιά, από την άποψη ότι υπάρχουν τάσεις αυτή τη στιγμή στην Ουάσιγκτον και γενικότερα στην Αμερική· υπάρχει η τάση του State Department η οποία συν-πλην ταυτίζεται με του Φουκουγιάμα, άνθρωποι γενικά πνευματικά σχετικά απλοί, αυτούς που θα έλεγε ο Πάγκαλος πνευματικούς νάνους... ενώ με την άποψη του Χάντιγκτον μάλλον συντάσσεται το Υπουργείο Άμυνας..

ναμη- εχθρό. Κατά συνέπεια, δεν έχουμε τίποτα ν' απαντήσουμε εις τον Χάντιγκτον. Τελειώνω με κάτι που είπε ο φίλος μου ο Χρύσανθος ο Λαζαρίδης. Συμφωνώ για τις "δυνατότητες" να φύγουν η Ελλάδα και η Τουρκία από το ΝΑΤΟ, όταν όπως είπα κατά πάσα πιθανότητα δε θα ακολουθήσουν τις συνταγές του Χάντιγκτον -αυτό εννοούσα, γι' αυτό ανέφερα τη coalition of willing θα βρεθούμε, εκ των πραγμάτων έξω (θα είμαστε τυπικά μέσα). Θα είναι ένα ΝΑΤΟ πολλών ταχυτήτων. Εκ των πραγμάτων θα βρισκόμαστε έξω χωρίς να υπάρχει ανάγκη, τυπικά, να μας βγάλουν.

Γιανναράς

Δε νομίζω ότι είναι πολύ θεμελιώδης η διαφωνία μας, συμφωνώ με την έκφραση, και την είχα σημειώσει, ότι για τον Χάντιγκτον όλα αυτά είναι ιδεολογική "σάλτσα". Εκείνο που σε μένα βαραίνει είναι ότι αυτή η ιδεολογική "σάλτσα" -θα είχα τον πειρασμό, αλλά θα ακουγόταν πολύ φανατικό και υπερβολικά γενικευμένοείναι ότι γενικότερα η Ιστορία και η θεωρία στη δυτική πολιτιστική παράδοση λειτουργεί ως "σάλτσα". Προηγούνται χρησιμοθηρικές επιδιώξεις. Το λέω αυτό γιατί -κατά την ταπεινή μου γνώμη- είναι το στοιχείο που συνδέει Δύση και Ισλάμ. Η έννοια του Ιερού Πολέμου και το γεγονός ότι το δολάριο γράφει: "in God we trust" είναι δύο στάσεις και συμπεριφορές πάρα πολύ κοντινές, αλλά αυτό είναι ένα άλλο θέμα. Σίγουρα πάντως και με δυτικά κριτήρια είναι "σάλτσα", γιατί οπωσδήποτε ένας στοιχειωδώς σοβαρός ιστορικός, εάν διαβάσει αυτές τις θέσεις του Χάντιγκτον, θα εξαναστεί. Όμως, πρέπει να του αναγνωρίσουμε, πιθανόν, και σ' αυτό δεν ξέρω αν συμφωνείτε, ότι σ' αυτή -έστω- την ιδεολογική "σάλτσα" συγκεντρώνει (παίρνει, χρησιμοποιεί) εκείνα τα στοιχεία που αποτελούν έναν μέσο όρο της κοινής αντίληψης. Κι αυτό είναι που με ανησυχεί πιο πολύ απ' όλα. Ίσως, επειδή αυτή, η λεγόμενη **κοινή αντίληψη**, είναι καθεστώς στην Ελλάδα, εδώ και πολλές δεκαετίες. Τί είναι περίπου η Ορθοδοξία, τί είναι περίπου ο Προτεσταντισμός, τί είναι περίπου η αρχαία Ελλάδα, με ενδιαφέρει ότι αυτή η ιδεολογική "σάλτσα" διαιωνίζει μια στάση πολλών ιστορικών στιγμών της Δύσης έναντι της Ελλάδας. Μου άρεσε πάρα πολύ η φράση που είπε ο κ. Σωτηρίου για το δίλημμα που μας τίθεται, να κρατήσουμε μόνο την αρχαία Ελλάδα, να απορρίψουμε όλη την υπόλοιπη ιστορία και τότε θα εξευρωπαϊστούμε.

Αυτή η απόρριψη έχει ξεκινήσει ήδη από τον 17ο αιώνα με τη χρήση του όρου Βυζάντιο, του τεχνητού αυτού όρου, και διαιωνίζεται σ' εμάς με την απόρριψη του Βυζαντίου ακριβώς για να προσεγγίσουμε το δυτικό φιλελληνισμό. Δέχομαι ότι σ' ένα σοβαρό επίπεδο θεωρίας, δεν μπορεί να σταθεί ούτε στα μάτια των δυτικών το ιστορικό και ερμηνευτικό υπόβαθρο του Χάντιγκτον, αλλά θα αντέτεινα ότι λειτουργεί ως μέσος όρος μιας κοινής νοοτροπίας και συνείδησης η οποία νομίζω ότι είναι πάρα πολύ ευρύτατα απλωμένη.

Στοφορόπουλος

Η οποία έχει πίσω της μια μακρότατη ιστορία αντιπαλότητας της Δύσης έναντι του ελληνισμού, κατά συνέπεια είναι φυσικότατο να υπάρχει στη Δύση.

Καραμπελιάς

Εγώ θα έλεγα ότι τράβηξε εκ των υστέρων τη γραμμή στο χάρτη ο Χάντιγκτον, αυτό είναι αλήθεια, μόνο που εκεί που την τράβηξε, "κατά τύχη", υπάρχουν διαφορές πολιτισμών και άρα δεν είναι "τυχαίο". Η γραμμή είναι εκεί που χωρίζονταν το ανατολικό με το δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος και εκεί είναι τα σύνορα Βοσνίας-Κροατίας και Σερβίας... Μπορεί αυτή τη γραμμή να την είδε με βάση τη συγκυρία τη σημερινή, όμως έχει ένα υπόβαθρο. Το πρόβλημα με τον Χάντιγκτον είναι ότι αναφέρεται σε πραγματική αντίθεση.

Δεύτερο, η θέση του ότι, μετά την κρίση των ιδεολογιών, περνάμε σε μια σύγκρουση πολιτισμών: εδώ θα έλεγα ότι η αντίθεση με την Ορθοδοξία δεν είναι τυχαία αυτό που εννοεί Ορθόδοξο μπλοκ -εκτός από την Ελλάδα που είναι διαφορετική, ως χώρα των συνόρων- ο ορθόδοξος χώρος της Ευρώπης, και ο κομφουκιανός χώρος της Ασίας, ήταν ο παλιός κομμουνιστικός χώρος.

Στοφορόπουλος

Γιώργο, δε θέλω να σε διακόψω, αλλά όλα αυτά, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Σλοβενία, Ουγγαρία, Κροατία ήταν κομμουνιστικά.

Καραμπελιάς

Θα δούμε ότι αυτογενή και πραγματικά ισχυρά κομμουνιστικά κινήματα τα οποία κατέλαβαν την εξουσία, υπήρξαν στη Ρωσία, στη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία, πουθενά αλλού. Εγώ θέλω να τονίσω πόσο εύκολα στο παρελθόν υποτιμούσαμε τη σημασία των πολιτισμικών παραδόσεων. Κομμουνιστικές επαναστάσεις ή κινήματα υπήρξαν σε πάρα πολλούς χώρους, όμως κυριάρχησαν σε δυο πολιτισμικούς χώρους, τον ορθόδοξο και τον κομφουκιανό... Αυτά τα πράγματα παλιότερα, επιμένοντας σε μια σύγκρουση πολιτικών ιδεολογιών, σχεδόν αφηρημένη, δεν τα παίρναμε πολύ υπόψη μας.

Η σημερινή εποχή αναδεικνύει στοιχεία αντιθέσεων, όπως το Ισλάμ. Το Ισλάμ, πριν από μερικά χρόνια, ακόμη και στον αραβικό κόσμο, ήταν σε μεγάλη υποχώρηση, κυρίαρχος ήταν ο **αραβικός σοσιαλισμός**. Έπρεπε να έχουμε μια ήττα των αντιπαραθέσεων που εμφανίζονταν ως υπερτοπικές-γενικευτικές ιδεολογίες, για να περάσουμε στην ανάδειξη πολιτισμικών στοιχείων τα οποία πραγματικά δίνουν μια νέα οπτική στις παγκόσμιες αντιθέσεις. Αυτό, νομίζω, δεν περιμέναμε τον Χάντιγκτον να μας το πει. Είναι κάτι που από καιρό έχει επισημανθεί. Ο Χάντιγκτον είναι μια πραγματικότητα και μια αντίθεση η οποία έχει αναπτυχθεί παγκοσμίως για να περάσει τη λογική της Δύσης-Φρούριο. Απέναντι στην προηγούμενη άποψη που ήταν κυρίαρχη, και δεν είναι τυχαίο ότι και αυτή μέσω του ***Foreign Affairs*** είχε εξαγγελθεί, του Φουκουγιάμα που ήταν το ***Τέλος της Ιστορίας*** και η παγκόσμια νίκη του δυτικού ανθρώπου-εμπορεύματος, σήμερα, σαν κεντρική άποψη περνάμε...

Στοφορόπουλος

Συγνώμη, δεν είναι κρατούσα η άποψη του Χάντιγκτον...

Καραμπελιάς

Εγώ έχω την εντύπωση ότι στο ιδεολογικό επίπεδο είναι η κρατούσα. Όχι οπωσδήποτε σε επίπεδο τρέχουσας πολιτικής ούτε σε επίπεδο εφαρμογής είναι η κρατούσα, θεωρώ όμως ότι είναι αρκετά ισχυρή...

Η πραγματική πολιτική των Η.Π.Α.

Άρης Ζεπάτος

Σήμερα στην Αμερική δεν νομίζω ότι κυριαρχούν οι απομονωτικές απόψεις τύπου Χάντιγκτον. Η Αμερική κάνει επενδύσεις δισεκατομμυρίων δολαρίων ακόμα και στην Ρωσία. Αυτή τη στιγμή οι ΗΠΑ θεωρούν ότι αξίζει τον κόπο να βάλουν πόδι στη γαλλόφωνη Δυτική Αφρική. Δηλαδή έχουμε μια δυναμική η οποία θεωρεί ότι είναι συμφέρον της να επεκταθεί και να ελέγξει τις καταστάσεις, όπως μπορεί, σ' όλο τον κόσμο. Δεν βλέπω καμιά πρακτική αντιστοιχία ανάμεσα στη θεωρία και στην άποψη αυτή με τη πραγματικότητα της πολιτικής, όπως εκφράζεται. Συνεπώς, αυτή την άποψη τη θεωρώ σαν κάτι που είναι αβάσιμο, δεν έχει βάση στην πραγματικότητα της ζωής. Αυτά όσον αφορά γενικά την άποψη του Χάντιγκτον. Τώρα όσον αφορά την ελληνική κληρονομιά μας, που γίνεται πολύ μεγάλη συζήτηση και υπάρχει μια διένεξη ποιος επιτέλους κατέχει τον πυρήνα αυτής της κληρονομιάς, εγώ θα ήθελα να βάλω ένα άλλο ερώτημα -και νομίζω οι ομιλητές έχουν κάθε αρμοδιότητα και έχουν κάθε δυνατότητα να μας μιλήσουν πάνω σ' αυτό. Η αρχαία ελληνική κληρονομιά, και η βυζαντινή μας κληρονομιά, ήταν μια προσπάθεια ο άνθρωπος να γίνει Άνθρωπος, το πραγματικό ερώτημα είναι: *αυτή η προσπάθεια έφτασε στο τέλος;* Ήταν μια μεγαλειώδης προσπάθεια, αλλά, εάν κρίνουμε από το αποτέλεσμα, δεν τέλειωσε. Μήπως, αντί να αντιμαχόμαστε για το ποιος έχει αυτή την κληρονομιά, τον πυρήνα αυτής της κληρονομιάς, θα ήταν καλύτερο, εμείς οι Έλληνες, να τελειώσουμε αυτή τη δουλειά που έχει μείνει ατέλειωτη...

Το τέλος της ιδεολογίας της ανάπτυξης

<u>Δ. Κωστόπουλος</u>

Εγώ όταν πρωτοείδα κάποιο άρθρο του Χάντιγκτον στην ***Ελευθεροτυπία***, ομολογώ ότι δεν το διάβασα, μου φάνηκε πάρα πολύ παιδαριώδες, το πέταξα, κι αναγκάστηκα μετά να ψάχνω να το βρω. Με όλη όμως αυτή την κουβέντα γύρω από τον Χάντιγκτον, ομολογώ ότι έχω μπει σ' αυτή την διαδικασία να ψάχνω να βρω τί λέει και να δω αν πραγματικά υπάρχει κάτι το οποίο αξίζει να το πάρουμε στα σοβαρά και να το κουβεντιάσουμε. Να το κουβεντιάσουμε νομίζω ότι πραγματικά αξίζει. Πρώτα απ' όλα πρέπει να οριοθετήσουμε τί είναι αυτό που λέμε Δυτικός Κόσμος. Ποιο είναι το κύριο χαρακτηριστικό του μεταπολεμικά. Αυτός ο δυτικός κόσμος μεταπολεμικά έχει ένα κύριο χαρακτηριστικό -και μάλιστα μεταψυχροπολεμικά- αυτό το χαρακτηριστικό αποκρυσταλλώνεται και γίνεται καθοριστικό. Είναι τι; Είναι ο κόσμος της ανάπτυξης, ο οποίος έχει ανάγκη από τη θεωρία του Φουκουγιάμα για το *Τέλος της Ιστορίας*, όχι απλώς μόνο ιδεολογικά. Κι αυτό το μοντέλο ανάπτυξης χαρακτηρίζει αυτό που ονομάζουμε δυτικό κόσμο, θέλει να καταργήσει τα σύνορα, π.χ. GATT, εμπορικές συμφωνίες, Ε.Ε. κλπ. Γι' αυτό και σαλπίζεται το τέλος της Ιστορίας από τον Φουκουγιάμα, που σημαίνει το τέλος του διαφορετικού. Αυτό το μοντέλο ανάπτυξης μπορεί να κυριαρχήσει και να είναι αποτελεσματικό και χρησιμοθηρικό από τη στιγμή που θα μετατρέψει τον πλανήτη σε έναν απίστευτο χυλό ομοιομορφίας. Και πυρήνας αντίστασης είναι αυτό που ονομάζουμε ιστορία, κράτη, έθνη... Αυτό είναι το ένα χαρακτηριστικό του.

Από την άλλη μεριά -με τον Χάντιγκτον- υπάρχουν κάποια ανακλαστικά αντίδρασης σ' αυτή την κυρίαρχη αντίληψη της ανάπτυξης που καταργεί τα πάντα, δηλαδή ο δυτικός κόσμος αρχίζει και αντιλαμβάνεται ότι απειλείται. Όχι οικονομικά, ούτε και στρατιωτικά πλέον....

...απειλείται ίσως οικονομικά, αλλά κυρίως απειλείται δημογραφικά. Η υστερία του δυτικού κόσμου απέναντι στο Ισλάμ είναι μια συγκεκριμένη απειλή, δημογραφική. Και δεν ξέρω κατά πόσο αληθεύει αυτό που λένε κάποιοι ιστορικοί, ότι μπαίνουμε στη νέο-νομαδική φάση της Ιστορίας και αυτό τους τρομοκρατεί. Έχουμε δηλαδή, δύο πράγματα που είναι τελείως αντίθετα, το ένα λέει καταργούνται τα πάντα, τα σύνορα, και από την άλλη η κατάργηση των συνόρων - για να κυριαρχήσουμε- έρχεται αντιμέτωπη με αυτό που λέει "περιχαρακώσου γιατί καταστράφηκες". Και νομίζω ότι αυτή η θεωρία του Χάντιγκτον εκφράζει αυτά τα ανακλαστικά: λέει, "ανοιγόμαστε, ανοιγόμαστε, αλλά πρέπει να περιχαρακωθούμε". Κι αυτό το μοντέλο ανάπτυξης έχει πρόβλημα όχι στον κομφουκιανό κόσμο, αλλά στον ισλαμικό κόσμο. Εκεί δυσκολεύεται φοβερά να περάσει αυτό το μοντέλο ανάπτυξης και με μεγάλη τους έκπληξη -παρ' όλους τους πολέμους, όπου χρόνια επιμελώς καλλιεργούν εκεί κάτω- παρατηρούν ότι απειλούνται και δημογραφικά.

Ο Αμερικάνικος Ανθελληνισμός

<u>Γιάννης Κούκος*</u>

Έχω έρθει από την Αμερική πριν από ενάμισι χρόνο περίπου, έζησα στην Καλιφόρνια 17 χρόνια, ήμουν αντιπρόεδρος του ελληνικού λόμπι της Καλιφόρνια και αντιπρόεδρος της Ομοσπονδίας εκεί, κι έτσι θα μιλήσω με σκεπτικό ενός Έλληνα που έχει ζήσει στην Αμερική και ήταν μέλος του λόμπι. Και οι δυσκολίες που ήδη θα μας φέρει αυτή η νέα αντίληψη που προσθέτει ο Χάντιγκτον, ανάμεσα στις άλλες, στα πλαίσια του debate της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Είχα ακούσει τον Senator Paul Sarbanis να λέει ότι οι συνάδελφοί του στη Γερουσία λένε ότι ήρθε ο senator from Athens. Το ελληνικό λόμπι θα έχει αύξουσα δυσκολία στο να υποστηρίξει τις θέσεις της Ελλάδας, διότι πέραν του Χάντιγκτον υπάρχει μια ευρύτατη σειρά αντιλήψεων που καλλιεργούνται εναντίον της Ελλάδας, από κύκλους οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να επηρεάζουν μεγάλα τμήματα του αμερικανικού πληθυσμού. Ο αμερικανικός πληθυσμός, όπως ξέρετε, είναι ένας λαός μεταναστών οι οποίοι δεν έχουν ιστορική μνήμη ή δεν θέλουν να έχουν. Κι έτσι είναι πολύ εύκολο να κηρυχθεί σ' αυτούς ένα ορισμένο ευαγγέλιο και να το πιστέψουν, εφ' όσον έχει στοιχεία λογικοφανή.

Όταν είχαμε πάει στην Καλιφόρνια, τη δεκαετία του '80, για να μπορώ να μάθω αγγλικά, παρακολουθούσα πολύ τους ιεροκήρυκες στην τηλεόραση, από τους οποίους έχει άφθονους η Αμερική, κι έτσι έβλεπα αυτούς που κήρυσσαν τον Αρμαγεδδώνα και ο Γωγ και Μαγώγ ήταν εκείνη την εποχή η Σοβιετική Ένωση η οποία επρόκειτο να 'ρθει στο Ισραήλ και να κάνει ένα μεγάλο πόλεμο, τον Αρμαγεδδώνα. Ένας συγγραφέας, ο Hall Lynchey, από την Καλιφόρνια, έγραψε ένα πολύ επιτυχημένο μπεστ σέλλερ, έγινε πλούσιος, και τον καλούσαν στο Πεντάγωνο εκείνη την εποχή, στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου, και του Evil Empire -έτσι ονομαζόταν η Σοβιετική Ένωση τότε στην εποχή Ρέιγκαν- να τους αναλύσει τι βλέπει στις προφητείες του Δανιήλ για τον επικείμενο πόλεμο. Ένας άλλος ιεροκήρυξ, ο οποίος είχε μεγάλο τηλεοπτικό κοινό και μάλιστα με εισπράξεις εκατομμυρίων δολαρίων, γιατί όλες οι γηραιές κυρίες στέλνουν 15 δολάρια στο τέλος της εκπομπής, ο Charles Taylor, μάζευε αποκόμματα από τις εφημερίδες π.χ. με μερικά χαρακτηριστικά που είχε κάνει ο Παπανδρέου, ο αείμνηστος, με το κορεάτικο αεροπλάνο κλπ. Και έλεγε ότι η Ελλάδα είναι το 13ο κέρατο του θηρίου, το οποίο θα εκπέσει της Ευρωπαϊκής Ενώσεως κλπ. Αυτά τα πράγματα υπάρχουν ένα σωρό άνθρωποι οι οποίοι είναι μεσαία τάξη, αστοί, στην Αμερική, οι οποίοι δεν έχουν ιδέα οι άνθρωποι από ιστορία, τα ακούνε και τα πιστεύουν. Μέσα σ' αυτό το background έρχεται ένας σοβαρός ακαδημαϊκός άνθρωπος, ο Χάντιγκτον, και αναλαμβάνει να μας πει όλα αυτά. Θυμάμαι κάποτε είχα διαβάσει, στα τέλη της δεκαετίας, με την πτώση της Σοβιετικής Αυτοκρατορίας, λέει, πολλοί θα επιθυμήσουν τις μέρες του Ψυχρού Πολέμου. Είμαι ένας απ' αυτούς γιατί θυμάμαι ότι τότε η Ελλάδα ήταν περιχαρακωμένη στα πλαίσια του ενός συνασπισμού και νομίζω ότι οι Έλληνες είχαν να φροντίζουν μόνο για τις παραλίες τους, στη δεκαετία του '80. Τώρα όμως, ενώ οιμώζουμε και τραβάμε τα μαλλιά μας, εδώ στην χώρα δεν κάνουμε απολύτως τίποτα, ούτε το ελληνικό λόμπι να ενισχύσουμε, ούτε τις φωνές των φιλελλήνων Αμερικάνων.

***τ. αντιπρόεδρος της Ομοσπονδίας ελληνικού λόμπι της Καλιφόρνιας.**

Νομίζω για τη διαφωνία που υπήρξε προηγουμένως στο τραπέζι, εάν καταλαβαίνω καλά τον κ. Χρήστο Γιανναρά, αυτό που θέλει να μας πει, είναι ότι, κι αν ακόμα δεν υπήρχε ο Χάντιγκτον, θα έπρεπε να τον ανακαλύψουμε κατά κάποιο τρόπο. Άρα η συζήτηση για το ποιος έκανε, η κότα το αυγό ή το αυγό την κότα, και πότε τραβήχτηκε η γραμμή, πρώτα ή μετά, έχει δευτερεύουσα σημασία. Τελικώς η παρέμβαση του Χάντιγκτον, για τους Α-Β δικούς του λόγους, στον δικό μας χώρο μπορεί να λειτουργήσει ιδεολογικά πάρα πολύ γόνιμα για μας, όπως επισημάνθηκε από τον κ. Γιανναρά.

Κρατώντας αυτό το σημείο, θα ήθελα να πω δύο πράγματα. Κατά τη γνώμη μου το σημαντικό, και ξαναγυρνάω τώρα στη διεθνή πολιτική από την άλλη μεριά, του κ. Στοφορόπουλου, επειδή είναι ακριβώς έτσι όπως τα λέει -και νομίζω ότι όλοι συμφώνησαν σ' αυτό- ότι υπάρχει μια σκοπιμότητα σ' όλα αυτά και ότι όλα τα υπόλοιπα είναι ιδεολογική σάλτσα. Νομίζω ότι αυτό μεταφέρει το κέντρο βάρους αλλού, και στην προκειμένη περίπτωση, όταν μιλάμε για την περιοχή μας, νομίζω το μεταφέρει ή θα έπρεπε να το είχε μεταφέρει σ' εμάς.

Να σας πω απλώς ένα παράδειγμα: εάν ο Σαμαράς το '91 είχε βάλει βέτο στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και δεν είχε ταλαντευτεί καθόλου ανάμεσα σε διλήμματα του στυλ "έπρεπε να βάλουμε βέτο στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας ή έπρεπε να διαπραγματευτούμε το εθνικό μας συμφέρον τότε με τη Μακεδονία, δηλαδή το θέμα του ονόματος με τους Γερμανούς"; Αν δεν είχε ταλαντευτεί σε τέτοια πράγματα -και τελικά δεν έκανε ούτε το ένα ούτε το άλλο παρά απλώς υποχωρήσαμε εφ' όλης της ύλης- κι αν είχε κρατήσει σταθερά μια πολιτική με βαλκανική προοπτική που ήταν η μη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας -τουλάχιστον η μη διάλυση με την αναγνώριση της Ε.Ε.- τότε, με το βέτο της Ελλάδας, θα μπορούσε να είχε επιτευχθεί. Τότε, στους λεπτούς συσχετισμούς που υπήρχαν εκείνη τη στιγμή, και τους οποίους τους είχε εκμεταλλευτεί η Γερμανία, θα μπορούσαν να είχαν ανατραπεί πάρα πολλά πράγματα. Πιστεύω ότι η Ελλάδα έχασε εκείνη την εποχή μια πάρα πολύ μεγάλη διπλωματική ευκαιρία -θα έλεγα του μεγέθους της Μικρασιατικής Καταστροφής- σε διπλωματικό επίπεδο. Μετά απ' αυτή την απώλεια, ακολούθησαν μια σειρά πράγματα. Ενώ μέχρι τότε η Αμερική ήταν υπέρ της υπεράσπισης μιας ενιαίας Γιουγκοσλαβίας, ακριβώς για να εμποδίσει την κάθοδο των Γερμανών, όταν η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας επιτεύχθηκε, τότε άλλαξε άρδην και η Αμερική γραμμή, και υπερθεμάτιζε στη διάλυση, ακριβώς για να μπερδευτούν τα πράγματα και να μπει

ΜΙΑ ΝΕΑ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Βασίλης Ξυδιάς

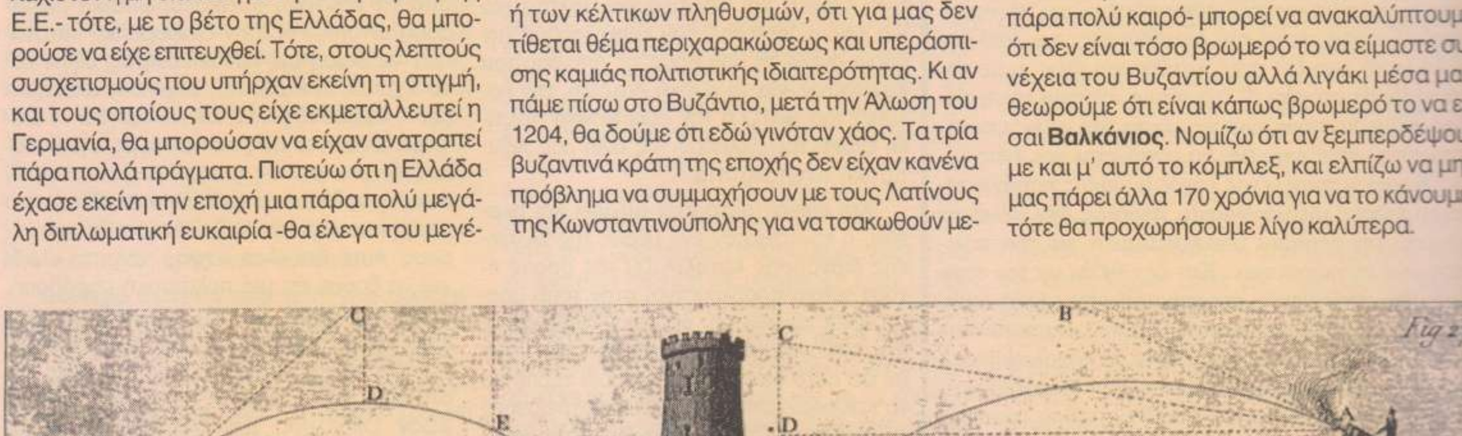
μέσα, όπως τελικά μπήκε και κατάφερε σ' ένα μεγάλο βαθμό αυτό που ήθελε. Νομίζω ότι, αν εκείνη τη στιγμή η μικρή και ταπεινή Ελλάδα έβαζε βέτο, αν είχαν ένστικτο οι πολιτικοί της, καταλάβαιναν που πατάνε, θα μπορούσανε όλα αυτά που συζητάμε να είχαν εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα.

Εν τέλει νομίζω ότι πραγματικά το βάρος πέφτει σ' εμάς και υπό την εξής έννοια. Μιλήσαμε πριν για διαχωριστικές γραμμές και νομίζω ότι, σε μια λογική μεταμοντερνισμού, όπου το πρόβλημα είναι να διατηρήσουμε την ιδιαιτερότητά μας, εκεί πολύ εύκολα κι εμείς, θα έλεγα, "τσιμπάμε" και λέμε ότι το ζήτημα είναι να υπερασπίσουμε την ελληνική ιδιαιτερότητα απέναντι στον δυτικό πολιτισμό. Ωστόσο και εκεί κάνουμε λάθος. Αναφέρθηκαν πριν πολύ πετυχημένα από κάποιους ανθρώπους, ας πούμε για το θέμα των Κελτών ή των κέλτικων πληθυσμών, ότι για μας δεν τίθεται θέμα περιχαρακώσεως και υπεράσπισης καμιάς πολιτιστικής ιδιαιτερότητας. Κι αν πάμε πίσω στο Βυζάντιο, μετά την Άλωση του 1204, θα δούμε ότι εδώ γινόταν χάος. Τα τρία βυζαντινά κράτη της εποχής δεν είχαν κανένα πρόβλημα να συμμαχήσουν με τους Λατίνους της Κωνσταντινούπολης για να τσακωθούν μεταξύ τους. Διότι η πολιτιστική βάση στην οποία στηρίζονταν δεν ήταν μια βάση διαχωρισμού.

Οι Φράγκοι έχουν την ανάγκη των διαχωρισμών, της δημιουργίας στρατοπέδων και της χρησιμοποίησης ως ιδεολογικής "σάλτσας" των ιδεολογιών για να περιχαρακώσουν αυτά τα στρατόπεδα. Εμείς δεν έχουμε λόγο υπεράσπισης μιας ιδιαιτερότητας με τη λογική της περιχαράκωσης. Εάν εμείς μπορούσαμε να πούμε τί πραγματικά λέει ο Αριστοτέλης -και να το πούμε όχι για να επαναφέρουμε μια ιστορική αλήθεια αλλά για να απαντήσουμε στα σύγχρονα προβλήματά μας- κι αν μπορούσαμε να κρατήσουμε μια στάση σαν λαός σήμερα απέναντι στο ποια είναι η προοπτική μας, θα βγαίναμε φοβερά ενισχυμένοι.

Και όμως φοβάμαι πάρα πολύ ότι την πατάμε κι εδώ. Διότι ναι μεν εγκαταλείπουμε τον Κοραή αλλά πολλοί από μας υιοθετούμε το κοραϊκό αίτημα. Ένα κοραϊκό αίτημα χωρίς τον Κοραή. Το ζήτημα δεν είναι να πετύχουμε αυτό που ήθελε ο Κοραής με τη μόνη διαφορά ότι θα χρησιμοποιούμε και το Βυζάντιο. Στη θέση δηλαδή της αρχαίας Ελλάδας να προσθέσουμε, όπως και ο Παπαρρηγόπουλος, το Βυζάντιο και να δημιουργήσουμε μια συνέχεια. Το θέμα είναι ακριβώς, χωρίς τη λογική της περιχαράκωσης, να δούμε αυτό το δικέφαλο που αναφέρθηκε πριν που στρέφεται προς όλες τις μεριές και τότε η προοπτική μας, και ως Ελλήνων και ως ευρύτερου χώρου εδώ στην περιοχή, θα είναι πάρα πολύ λαμπρή και δεν έχουμε να φοβηθούμε τίποτα από κανέναν Χάντιγκτον. Να τελειώσω μόνο με μια αφελή ερώτηση: φαντάζεστε τι θα γινόταν στη περασμένη Ολυμπιάδα, αν υπήρχε μια ολυμπιακή ομάδα βαλκανική; Πόσα μετάλλια θα είχε πάρει κι αν θα μπορούσε να είχε σταθεί δίπλα στους Αμερικάνους και σε άλλους!

Το θέμα λοιπόν είναι ότι τώρα -μετά από πάρα πολύ καιρό- μπορεί να ανακαλύπτουμε ότι δεν είναι τόσο βρωμερό το να είμαστε συνέχεια του Βυζαντίου αλλά λιγάκι μέσα μας θεωρούμε ότι είναι κάπως βρωμερό το να είσαι **Βαλκάνιος**. Νομίζω ότι αν ξεμπερδέψουμε και μ' αυτό το κόμπλεξ, και ελπίζω να μην μας πάρει άλλα 170 χρόνια για να το κάνουμε, τότε θα προχωρήσουμε λίγο καλύτερα.

ΜΙΑ ΑΥΤΙΣΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

*Γιάννης Σχίζας**

Άκουσα όλα αυτά τα πράγματα τα οποία ειπώθηκαν, με μεγάλη προσοχή, αν και νομίζω ότι διαφαίνεται μια συναίνεση, που εκδηλώνεται με φράσεις του τύπου "ιδεολογήματα", δίκην "σάλτσας", ή ότι "ο Χάντιγκτον έπρεπε ούτως ή άλλως να επινοηθεί". Έχω μια ανάλογη άποψη πάνω στο ζήτημα κι αν αναζητούσαμε το γενικότερο περιβάλλον μέσα στο οποίο εμφανίζονται τέτοιου είδους ιδεολογήματα, την αιτιολογία της παραγωγής τους, νομίζω ότι θα είχαμε πολύ πιο πειστικά ερμηνευτικά σχήματα. Γιατί το σημερινό αναπτυξιακό μοντέλο, στο οποίο αναφέρθηκε προηγουμένως και ο Δημήτρης Κωστόπουλος, έχει τάσεις έντονα **αυτιστικές** και έντονα **εντατικές**, σε αντίθεση δηλαδή με την παλιά **εκτατική** φάση, με τη κλασική φάση του ιμπεριαλισμού. Το σημερινό βιομηχανικό και καταναλωτικό πρότυπο είναι ένα πρότυπο των "δύο τρίτων", είναι ένα πρότυπο **διαχωριστικό**, μέσα στο οποίο ομολογούνται οι πολλές ταχύτητες, μέσα στο οποίο η περιφέρεια καταδικάζεται σε όλο και πιο περιφερειακούς ρόλους. Ένα πρότυπο μέσα στο οποίο, ακόμη και σε μια μικροκλίμακα, όπως αυτή της πόλης, βλέπουμε να αναπαράγονται θύλακες οργάνωσης και άψογης τεχνολογίας, σε αντίθεση με άλλες περιοχές του πολεοδομικού χώρου όπου υπάρχει το χάος, η αποδιοργάνωση και η αθλιότητα.

Βλέπουμε, λοιπόν, ένα σύνολο τέτοιων διαχωριστικών τάσεων οι οποίες εκδηλώνονται σε μικρότερες και σε μεγαλύτερες κλίμακες. Ακριβώς μέσα σ' ένα τέτοιο κοινωνικό, βιομηχανικό και καταναλωτικό πλαίσιο, είναι επόμενο να αναπτύσσονται διαχωριστικά ιδεολογήματα, τα οποία προσπαθούν αυτές τις εστίες της ανάπτυξης -μιας παγκόσμιας κατάστασης η οποία αναπτύσσεται προς τη μια πλευρά η οποία ζει την εποχή του διαστήματος και από την άλλη αυτή που ζει στην κατάσταση μιας μετα-παλαιολιθικής εποχής- σ' ένα τέτοιο άνοιγμα της ψαλίδας ανάμεσα στους αναπτυγμένους και στους υπανάπτυκτους, είναι επόμενο να αναδύεται και ένας λόγος διαχωριστικός, ένας λόγος ο οποίος παράγει τέτοιου είδους ιδεολογήματα. Βεβαίως δεν θέλω να μειώσω την σημασία των πολιτισμών και των πολιτιστικών συγκρούσεων. Και δεν θέλω να την υποβαθμίσω στην έννοια της φαντασίωσης, όμως ακριβώς εμμένοντας σε ορισμένες βασικές διαπιστώσεις των ομιλητών, πιστεύω ότι αυτά τα ιδεολογήματα, αυτοί οι πολιτισμοί, δεν αποτελούν παρά προφάσεις ενός μετα-ιμπεριαλιστικού μοντέλου το οποίο έχει ακριβώς αυτά τα χαρακτηριστικά που σας ανέφερα πριν. Είναι μια ερμηνευτική που πιστεύω θα έπρεπε να λάβουμε υπ' όψιν μας.

**Μέλος της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού ΟΙΚΟΤΟΠΙΑ.*

Φωτό Πλάτων Ριβέλλης

Χ. Γιανναράς

Θα ήθελα, με αφορμή ένα σκέλος της παρέμβασης του κ. Ξυδιά, να πω ότι είναι νομίζω και πολιτικά και πολιτιστικά μια καίρια "παγίδα", εάν εμφανίσουμε την όποια αντίθεσή μας προς τις απόψεις του Χάντιγκτον -για τη δυτική πολιτική, την πολιτική του ΝΑΤΟ ή την αμερικανική πολιτική έναντι της Ελλάδας- ως δική μας πολιτιστική αντιπαλότητα.

Και επειδή αυτό έχει αρχίσει και περνάει, ή τουλάχιστον ένα μέρος της ελληνικής διανόησης καταλογίζει -σε όσους έχουν τέτοια προβληματική στον τόπο μας- ότι είναι εθνικιστές, ότι είναι σωβινιστές, ότι τείνουν προς τον απομονωτισμό, νομίζω ότι αυτό θα πρέπει με κάποιο τρόπο να το καλλιεργήσουμε, να αποτιναχθεί αυτή η "παγίδα". Η μεγάλη "παγίδα" στην οποία έχει πέσει σε ένα μεγάλο ποσοστό το Ισλάμ, είναι ότι "παίζει" με τους όρους της δυτικής ιδεολογίας. Και έτσι εμφανίζεται στον διεθνή χώρο ως ένα ιδεολογικό στρατόπεδο έναντι ενός άλλου ιδεολογικού στρατοπέδου. Εδώ θα μπορούσε κανείς, πάρα πολλά να πει, για το πώς όλη η διαφοροποίηση της ελληνικότητας -όση υπάρχει- από τη νεώτερη δυτικοευρωπαϊκή παράδοση εντοπίζεται στην διαφορετική κατανόηση και βίωση της **καθολικότητας**, εξ ου και το Σχίσμα: η Ρωμαϊκή Καθολική Εκκλησία και η Ορθόδοξη Καθολική Εκκλησία· η διαφορά είναι στο πώς κατανοούμε την καθολικότητα, οι μεν ως γεωγραφική παγκοσμιοποίηση, οι δε ως το **καθ' όλον** το **Όλον**, που μπορεί να πραγματωθεί στο κάθε επί μέρους. *Αυτό δεν είναι άσχετο,* είναι το κλειδί για να δούμε ότι μια πολιτιστική παράδοση, όπως η ελληνική, δεν έχει αντιπάλους, γιατί είναι ανοιχτή προς οποιονδήποτε. Μπορεί να προσλάβει οτιδήποτε μέσα στο **Όλο** και στο καθ' όλου και να το σώσει. Να το κάνει **Σώον**, Ολόκληρο. Δεν έχει αντιπάλους, είναι ανοικτή αλλά έχει ραχοκοκαλιά. **Είναι** για να μπορεί να προσλάβει. Εάν υποτάσσεσαι σ' αυτό που προσλαμβάνεις τότε αρχίζει η αλλοτρίωση, εάν ξέρεις ποιος είσαι και ενεργείς ως αυτός που είσαι, δεν έχεις ανάγκη ούτε από αντιπαλότητες, ούτε από διαχωριστικά μπλοκ.

Σύγκρουση Ανατολής Δύσης

Θ. Στοφορόπουλος

Αναφερόμενος στον κ. Ξυδιά θα έλεγα ότι εδώ κάνουμε λάθος να πιστεύουμε ότι έτσι μπορούμε ποτέ να ασκήσουμε σοβαρή εξωτερική πολιτική και σοβαρή διπλωματία. Ότι ένας υπουργός Εξωτερικών μπορεί να πάει εκεί και να "αυτοσχεδιάσει". Εδώ το σοβαρό θα ήταν ότι ένα τέτοιο βέτο -με το οποίο θα συμφωνούσα- θα όφειλε να ήταν μέρος μιας ολόκληρης πολιτικής, η οποία θα έπρεπε εδώ να συζητηθεί, να αποφασισθεί στο Υπουργικό Συμβούλιο -έτσι γίνεται σ' όλες τις χώρες του κόσμου- θα έπρεπε να είχαν σταθμιστεί όλες οι συνέπειες, να είχαμε ένα γενικό σχέδιο. Αυτό εννοούσε βέβαια και ο κ. Ξυδιάς, το είπε εξάλλου, και τότε ο Υπουργός Εξωτερικών -έτυχε να είναι ο κ. Σαμαράς- θα πήγαινε με πλήρεις οδηγίες για όλα τα ενδεχόμενα -το θέμα αυτό άλλωστε δεν τον αιφνιδίασε, ήταν γνωστό ότι θα το αντιμετώπιζε- και θα μπορούσε να ακολουθήσει πλέον και να εφαρμόσει την πολιτική της κυβέρνησης. Και δεν είναι υπερβολικά φιλόδοξο να πούμε ότι σε τέτοια μείζονα θέματα, όπως γίνεται σ' άλλες χώρες, θα πρέπει να έχει υπάρξει συνεννόηση, συμφωνία, και με τα άλλα κόμματα και με το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης.

Γ. Καραμπελιάς

Συνοψίζοντας θα ήθελα να εντοπίσω τα τρία σημεία τα οποία εθίχθησαν από τους διάφορους ομιλητές.

Το πρώτο είναι αυτό πάνω στο οποίο επέμεινε ο κ. Στοφορόπουλος, ότι η άποψη του Χάντιγκτον για τον διαχωρισμό των πολιτισμών, για τη **Δύση ως ένα φρούριο**, δεν σημαίνει σε καμιά περίπτωση ότι δεν παρεμβαίνει στον υπόλοιπο κόσμο, δεν θα πρέπει να εκληφθεί σαν μια εκδοχή απομονωτισμού με την τοπική έννοια του όρου, ότι η Αμερική δεν θα έχει καμιά σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο, απλώς θα πρέπει να βάζει αυστηρά σύνορα στα δικά της όρια έτσι ώστε να μπορεί να αντιμετωπίσει τον υπόλοιπο κόσμο, ως κάτι εξωτερικό. Και που μάλιστα ενσωματώνει -εάν δεχθούμε το παράδειγμα της Λατινικής Αμερικής- και πηγές εργατικές δύναμης.

Δεύτερο στοιχείο είναι αυτό που αναφέρθηκε ότι ο Χάντιγκτον, περίπου, δεν αντανακλά τίποτα το ουσιαστικό στην αμερικανική πολιτική σήμερα. Εγώ πιστεύω ότι ο Χάντιγκτον οπωσδήποτε δεν εκφράζει την **κύρια** γραμμή της αμερικανικής πολιτικής, σήμερα. Εκφράζει όμως -και αυτό είναι προσωπική άποψη- την **κυρίαρχη τάση** απέναντι στις παγκόσμιες κατευθύνσεις της συσσώρευσης του κεφαλαίου και της κίνησης σε πλανητική κλίμακα. Δηλαδή, η τάση είναι: από τη γενικότητα στην οποία βρέθηκε εγκατεστημένος με θριαμβευτικό τρόπο ο δυτικός κόσμος, μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, να οδηγηθεί στη δημιουργία περιφερειακών μπλοκ, κατ' αρχήν εμπορικών (τύπου NAFTA κτλ, τα οποία επεκτείνονται ήδη στην Ασία και σε άλλες περιοχές, Ε.Ε., Mercosur στη Λατινική Αμερική). Υπάρχει μια αντίστροφη κίνηση η οποία είναι κίνηση προς τη δημιουργία μπλοκ - αρχικά εμπορικών και στη συνέχεια στρατηγικών- η οποία έχει βαθιές ρίζες στη σημερινή παγκόσμια οικονομία και πολιτική. Αυτές οι βαθιές ρίζες, νομίζω, ότι τα επόμενα χρόνια θα τείνουν να έρθουν στο προσκήνιο και της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Ήδη η Αμερική δεν μπορεί να ανταγωνιστεί πλέον τη νοτιο-ανατολική Ασία στο οικονομικό πεδίο. Γι'αυτό και ο κινέζικος κίνδυνος που όλο και πιο πολύ προβάλλεται (στα αμερικανικά έντυπα εμφανίζεται μια γεωμετρική αύξηση σε αναφορές στον κινέζικο κίνδυνο).Το ότι δηλαδή σήμερα η άποψη του Χάντιγκτον αναπτύσσεται πάρα πολύ στο ιδεολογικό πεδίο, δεν σημαίνει ότι είναι κυρίαρχη ακόμα, αλλά πιστεύω, και ας το κρίνει η συνέχεια, ότι ο **φαντασιακά** ενοποιημένος κόσμος της περιόδου μετά το '89 οδηγείται σε θρυμματισμό και επομένως εκεί εντάσσεται η πραγματικότητα στην οποία αναφέρομαι. Ο Χάντιγκτον αναφέρεται σ' αυτήν την πραγματικότητα.

Τρίτο σημείο είναι ότι ο Χάντιγκτον -όπως είπε ο κ. Γιανναράς- για μας είναι πρόκληση. Μια πρόκληση να ξανασκεφτούμε το ποιοι είμαστε. Όχι με μια έννοια αποκλεισμού. Η Ελλάδα είναι εξ άλλου μια χώρα των συνόρων. Με αυτή την έννοια πάντα επικοινωνούσε με τον υπόλοιπο κόσμο και επικοινωνούσε με όλες τις έννοιες του όρου: γεωγραφικά, ιδεολογικά, πολιτισμικά, από τότε που υπάρχουν οι Έλληνες. Επομένως όχι με την έννοια του αποκλεισμού, αλλά αντίθετα να ανακαλύψουμε στοιχεία της σύγχρονης ταυτότητάς μας, στη δική μας παράδοση. Αυτό είναι εξάλλου μια γενική τάση σήμερα, όλοι οι άνθρωποι, μπροστά στην παγκοσμιοποίηση, αναζητούν στα στοιχεία της ταυτότητάς τους (όποια κι αν είναι αυτά), πράγματα πάνω στα οποία να "πατήσουν". Και εμείς έχουμε πολλά να αναζητήσουμε. Αν λοιπόν ο Χάντιγκτον μας λέει ότι, εσείς κύριοι είστε απ' έξω (και όχι μόνο αυτός, το βάζει η Ε.Ε -στην οποία εάν δεν βρισκόμασταν ήδη μέσα δεν θα μπαίναμε καν- με τη ένωση των "**πολλών ταχυτήτων**" που προωθεί), μας υποχρεώνει να ξανασκεφτούμε τη θέση μας.

Και βέβαια, αποφεύγοντας τις σοβινιστικές λογικές, μη ξεχνώντας ότι πρέπει να είμαστε ανοιχτοί, αλλά επιμένοντας στη **διαφορετική πρόταση** -που και όλοι οι ομιλητές με όλα τα έργα τους έχουν προβάλει- και νομίζω θα συνεχίσουν να το κάνουν και στη συνέχεια.

Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ;

του ***William H. McNeil***

Επομένως, ίσως ένας κόσμος στον οποίο τα πολιτισμικά μπλοκ και οι θρησκευτικές ταυτότητες έχουν μεγαλύτερο ρόλο απ' ότι είχαν στο παρελθόν δεν θα είναι τόσο διαφορετικός απ' αυτόν στον οποίο ο κοσμικός ιδεολογικός ανταγωνισμός επηρέαζε πολύ, αλλά όχι εξ ολοκλήρου την παγκόσμια πολιτική. Επίσης, ίσως οι διαχωρισμοί στο εσωτερικό των υπαρχόντων πολιτισμών και των θρησκευτικών παραδόσεων να συνεχίσουν να μπερδεύουν και να θολώνουν τις συγκρούσεις μεταξύ τους.

Ο Σάμουελ Χάντιγκτον έγραψε ένα πολύ σημαντικό αλλά ενοχλητικό βιβλίο. Περιπαίζει τις φιλοδοξίες και τις αντιλήψεις της οικουμενικότητας που χαρακτήριζαν την αμερικανική εξωτερική πολιτική από το 1917 ή και νωρίτερα. Απορρίπτει, τόσο τις ελπίδες για ένα κόσμο "*ασφαλή για τη δημοκρατία*", σύμφωνα με το ιδίωμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όσο και τις ελπίδες για ένα κόσμο όπου όλοι θα απολαμβάνουν τις Τέσσερις Ελευθερίες, στη γλώσσα του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Και αυτά επειδή όπως γράφει: "*Η πίστη της Δύσης στην οικουμενικότητα του Δυτικού πολιτισμού παρουσιάζει τρία μεγάλα προβλήματα: είναι λανθασμένη, ανήθικη και επικίνδυνη*". Λανθασμένη επειδή υπάρχουν κι άλλοι πολιτισμοί με διαφορετικά ιδανικά και πρότυπα. Ανήθικη, επειδή "*ο ιμπεριαλισμός είναι αναπόφευκτη λογική συνέπεια της οικουμενικότητας*" και επικίνδυνη επειδή θα μπορούσε να οδηγήσει σ' ένα μεγάλο πόλεμο μεταξύ πολιτισμών. Αντίθετα, ο Χάντιγκτον υποστηρίζει, μια αναδιάταξη δυνάμεων, που απαιτεί αμοιβαίο συμβιβασμό ανάμεσα σε στρατόπεδα διαφορετικών "πολιτισμών", ένα συμβιβασμό που υποστηρίζει ότι ήδη συντελείται είτε το θέλουμε είτε όχι. Σύμφωνα με τα λόγια του:

"*Κάτω από τα σπιρούνια του εκσυγχρονισμού, η διεθνής πολιτική αναδιατάσσεται κατά μήκος των πολιτιστικών συνόρων. Λαοί και κράτη με παρόμοιο πολιτισμό συγκλίνουν, ενώ λαοί και κράτη με διαφορετικό πολιτισμό αποκλίνουν. Οι συμπαρατάξεις που προσδιορίζονταν από την ιδεολογία και τις σχέσεις μεταξύ των υπερδυνάμεων, δίνουν τη θέση τους σε συμπαρατάξεις καθορισμένες από την κουλτούρα και τον πολιτισμό. Τα πολιτικά σύνορα, ολοένα και περισσότερο ξαναχαράζονται για να συμπέσουν με τα πολιτιστικά... Οι πολιτιστικές κοινότητες αντικαθιστούν τα στρατόπεδα του ψυχρού πολέμου και οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ πολιτισμών μετατρέπονται στις κεντρικές γραμμές αντιπαράθεσης της διεθνούς πολιτικής*".

Σαν απόδειξη αυτών των τάσεων, ο Χάντιγκτον εμφανίζει τον Σοβιετο-Αφγανικό πόλεμο του 1979-1989 και τον Πόλεμο του Κόλπου το 1990-1991. "Και οι δύο πόλεμοι ξεκίνησαν", εξηγεί, "σαν απ' ευθείας εισβολές μιας χώρας σε μια άλλη αλλά μετασχηματίστηκαν, και σε μεγάλο βαθμό επανακαθορίστηκαν, σαν πόλεμοι μεταξύ πολιτισμών. Στην ουσία, ήταν πόλεμοι μετάβασης, σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από εθνικές συγκρούσεις και πολέμους ανάμεσα σε ομάδες διαφορετικών πολιτισμών". Αφότου τέλειωσαν, γράφει ο Χάντιγκτον, το νέο αυτό στυλ πολέμου μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών έκανε την εμφάνισή του στη Βοσνία, ακριβώς όπως έκαναν οι πόλεμοι μεταξύ ιδεολογιών στο πρώτο ήμισυ του αιώνα με τον Ισπανικό Εμφύλιο πόλεμο του 1936-39.

"*Στην εποχή των πολιτισμών, η Βοσνία είναι η Ισπανία όλων μας. Ο ισπανικός εμφύλιος ήταν ένας πόλεμος μεταξύ διαφορετικών πολιτικών συστημάτων και ιδεολογιών. Ο πόλεμος στη Βοσνία ήταν ένας πόλεμος μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών και θρησκειών. Δημοκράτες, κομμουνιστές και φασίστες πήγαν στην Ισπανία να πολεμήσουν μαζί με τους ομοϊδεάτες τους και οι δημοκρατικές, οι κομμουνιστικές και πιο ενεργά οι φασιστικές κυβερνήσεις έστειλαν βοήθεια. Ο γιουγκοσλαβικός πόλεμος προκάλεσε μια αντίστοιχη μαζική κινητοποίηση εξωτερικής υποστήριξης από Δυτικούς Χριστιανούς, Ορθόδοξους και Μουσουλμάνους, για λογαριασμό των πολιτιστικά συγγενών τους. Οι βασικές δυνάμεις της Ορθοδοξίας, του Ισλάμ και της Δύσης, αναμίχθηκαν με ένταση. Μετά από 4 χρόνια, ο Ισπανικός Εμφύλιος τερματίστηκε οριστικά με τη νίκη των δυνάμεων του Φράνκο. Οι πόλεμοι ανάμεσα στις θρησκευτικές κοινότητες των Βαλκανίων μπορεί να υποχώρησαν, ακόμη και να σταμάτησαν προσωρινά, αλλά κανένας δεν κατάφερε μια αποφασιστική νίκη, και χωρίς νίκη δεν υπάρχει τέλος σ' ένα πόλεμο. Ο Ισπανικός Εμφύλιος ήταν ένα πρελούδιο στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο πόλεμος στη Βοσνία είναι ένα ακόμη αιματηρό επεισόδιο στην αναπτυσσόμενη σύγκρουση των πολιτισμών*".

Και αναλογικά, μήπως ο πόλεμος στη Βοσνία είναι κι αυτός ένα πρελούδιο στον Γ΄ Παγκόσμιο; Ο Χάντιγκτον δεν θεωρεί αυτή, τη χειρότερη απ' όλες τις δυνατές λύσεις, σαν πολύ πιθανή. "*Ένας παγκόσμιος πόλεμος στον οποίο θα εμπλακούν τα κράτη-πυρήνες των κυριότερων παγκόσμιων πολιτισμών είναι εξαιρετικά απίθανος αλλά όχι αδύνατος*" δηλώνει. (Ως κράτη-πυρήνες ο Χάντιγκτον εννοεί τα πιο ισχυρά έθνη κάθε ομάδας που ανήκει στον ίδιο πολιτισμό. Σ' αυτά περιλαμβάνονται οι ΗΠΑ, Γερμανία, Κίνα, Ιαπωνία, Ινδία, Ρωσία, Ινδονησία, Αίγυπτος, Ιράν και Βραζιλία.) Για να είμαστε σίγουροι, ένας παγκόσμιος πόλεμος θα μπορούσε να ξεκινήσει

"*από την κλιμάκωση ενός πολέμου ανάμεσα σε ομάδες διαφορετικών πολιτισμών που, το πιο πιθανό είναι να περιλαμβάνουν Μουσουλμάνους από τη μια πλευρά και μη-Μουσουλμάνους από την άλλη... Μια περισσότερο επικίνδυνη πηγή παγκόσμιου διαπολιτιστικού πολέμου είναι η μεταβολή του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ πολιτισμών και των κρατών-πυρήνων τους. Αν συνεχιστεί η άνοδος της Κίνας και η αύξουσα επιβεβαίωση του "μεγαλύτερου παίκτη στην ιστορία του Ανθρώπου"*, θα ασκηθεί τεράστια

πίεση στην διεθνή σταθερότητα στις αρχές του 21ου αιώνα".

Ο Χάντιγκτον φαντάζεται πως στις αρχές του επόμενου αιώνα, η αμερικάνικη παρέμβαση σε μια διαμάχη μεταξύ Κίνας και Βιετνάμ που θα έχει σαν σκοπό να προστατέψει την πρόσβαση στις πετρελαιοπηγές της Νότιας θάλασσας της Κίνας, που είχαν νοικιάσει οι Βιετναμέζοι σε αμερικανικές εταιρίες, θα μπορούσε να προκαλέσει έναν πραγματικά τρομακτικό πόλεμο, εμπλέκοντας τις ΗΠΑ, την Ευρώπη, τη Ρωσία, και την Ινδία, από τη μια πλευρά, ενάντια στην Κίνα και την Ιαπωνία και το μεγαλύτερο κομμάτι του Ισλάμ από την άλλη. Μια τέτοια σύγκρουση, ακόμη κι αν σταματούσε λίγο πριν την ολική πυρηνική καταστροφή, θα εξασθένιζε τόσο πολύ τους εμπολέμους ώστε το κέντρο πολιτικών αποφάσεων θα μετατοπιζόταν νοτιότερα, σε χώρες ουδέτερες, όπως η Ινδονησία στην Ασία και τα ισχυρά κράτη της Λατινικής Αμερικής.

Ο Χάντιγκτον αντλεί τρία μαθήματα από αυτές τις υποθέσεις. Πρώτον: *"η αποφυγή μεγάλων πολέμων μεταξύ πολιτισμών απαιτεί από τα κράτη-πυρήνες την αποφυγή ανάμιξης σε διαμάχες άλλων πολιτισμών"*. Με άλλα λόγια, οι σφαίρες επιρροής πρέπει να διαχωρίζονται ευκρινώς ανάμεσα στους διάφορους πολιτισμούς και να τηρούνται ευλαβικά. Δεύτερον, στις ενδιάμεσες περιοχές, όπου οι πολιτισμοί αλληλοκαλύπτονται ή συνορεύουν άμεσα, τα κράτη-πυρήνες πρέπει να συμμετέχουν σε μια από κοινού μεσολάβηση *"για να αναχαιτίσουν ή να σταματήσουν πολέμους χαρακωμάτων μεταξύ κρατών ή ομάδων που ανήκουν στο δικό τους πολιτισμό"*.

Παρ' όλα αυτά, ο Χάντιγκτον δεν απορρίπτει τελείως την οικουμενικότητα. Αντίθετα (γεγονός που προκαλεί μεγάλη έκπληξη σε σχέση με τις αμείλικτες απόψεις του ότι η διαμάχη είναι κάτι το φυσιολογικό μεταξύ των ανθρώπινων ομάδων, οι οποίες χρειάζονται έναν εχθρό για να ενωθούν μεταξύ τους), αφιερώνει τις τελευταίες τέσσερις σελίδες του βιβλίου του σε μια συζήτηση για τα "Οικουμενικά Στοιχεία του Πολιτισμού". Από αυτήν τη συζήτηση αντλεί έναν τρίτο κανόνα για τη

Ολίγα περί Χάντιγκτον

Ο Χάντιγκτον θεωρείται σαν ένας από τους σπουδαιότερους θεωρητικούς της Αμερικάνικης Γεωπολιτικής και ίσως ο σπουδαιότερος θεωρητικός της *Τριμερούς Επιτροπής**, τουλάχιστον μέχρι το 1978 που ήταν δραστήριο μέλος της.

Ήταν ο αρχιτέκτονας του προγράμματος "Forced urbanization" (Βίαιη μετακίνηση στις πόλεις των αγροτικών πληθυσμών) όπου, μέσω βομβαρδισμών, φωτιάς (βλέπε Ναπάλμ) και ισοπεδώσεως αγροτικών περιοχών, χωριών ή οικισμών του Βιετνάμ, θεωρούσε ότι μπορούσε να συνετίσει τον αγωνιζόμενο λαό του Βιετνάμ και όλα αυτά από το ηγετικό πόστο του υψηλόβαθμου συμβούλου στο National Security Council, CNS), επί προεδρίας του μέλους της τριμερούς επιτροπής Jimmy Carter, το 1976-77. Επιστήθιος φίλος του Ζμπίγκνιου Μπρεζίνσκι, ο οποίος φρόντισε να προωθήσει όσο το δυνατόν περισσότερες θέσεις του Χάντιγκτον μέσα στην *Τριμερή Επιτροπή*. Γνωστός σε όλους τους πολιτικούς προοδευτικούς κύκλους σαν "Προκρούστης της δημοκρατίας", δέχεται επανειλημμένα σκληρές κριτικές από δημοσιογράφους, κοινωνιολόγους, πολιτικολόγους.

Γνωστά είναι στον κύκλο των Αμερικανών διανοουμένων τα επικριτικά σχόλια του γνωστού Αμερικανού Κοινωνιολόγου Άλαν Γουλφ για τον Χάντιγκτον, όπως επίσης και άρθρα του πιο γνωστού σε εμάς Νόαμ Τσόμσκυ, ο οποίος είναι ανηλεής στην κριτική απέναντί του σε όλα του σχεδόν τα βιβλία.

Ο Χάντιγκτον ήδη πολύ πριν περάσει στην Τριμερή Επιτροπή είχε δείξει το αντιδραστικό του πρόσωπο.

Σε μια σειρά από άρθρα διαφόρων πολιτικών αναλυτών που είχε εκδώσει ο Ντέιβιντ Β. Τρούμαν σε ένα βιβλίο με τίτλο *Congressional responses to the twentieth century*, ο Σάμουελ Χάντιγκτον μετείχε με ένα άρθρο με τίτλο "The soldier and the state" (Ο στρατιώτης και το Κράτος"), όπου αιχμή του άρθρου του αυτού ήταν η θέση ότι "*Το Κογκρέσο είναι τοπικό, η εκτέλεση κοσμοπολίτικη*", έτσι μόνον η εκτέλεση (σε κοσμοπολίτικο επίπεδο) μπορεί να αποτελεί παρακαταθήκη για το συμφέρον του Κράτους (των ΗΠΑ). Δηλαδή εμπρός για το καπετανάτο του πλανήτη.

Ωστόσο το βιβλίο τομή στην γεωπολιτική ανάλυση, αλλά που αποτέλεσε και θεωρητικό υπόβαθρο της τότε φρεσκοδημιουργημένης Τριμερούς Επιτροπής, είναι το βιβλίο *The Crisis of Democracy*. Σε αυτό το βιβλίο υιοθετείται ένας νέο-πεσσιμισμός που ακολούθησε τους θεωρητισμούς περί καλοζωίας του φιλελευθερισμού.

Πεσσιμισμός και εξουσιαστικότητα είναι τα κύρια χαρακτηριστικά του βιβλίου αυτού που αποτελείται από 4 μέρη, εκ των οποίων το ένα αναφέρεται στις ΗΠΑ και την σχέση τους με τον υπόλοιπο πλανήτη και έχει γραφτεί από τον Χάντιγκτον.

Υπότιτλος του βιβλίου *The Crisis of Democracy* (είναι): Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission. Ο Νόαμ Τσόμσκυ είχε απαντήσει στην έκδοση αυτού του βιβλίου, εστιάζοντας κατ' εξοχήν στα λεγόμενα του Χάντιγκτον, με ένα άρθρο του στο περιοδικό *Seven days* (Επτά Ημέρες) στις 14 Φεβρουαρίου 1977. Το άρθρο αυτό είχε τον πολύ ειρωνικό τίτλο: "Trilateral's RX for Crisis: Governability Yes, Democracy No", (Διακυβέρνηση Ναι, Δημοκρατία Όχι). Ο Τσόμσκυ επιτίθεται δριμύτατα στον Χάντιγκτον κυρίως στο βιβλίο του *Turning the tide*, αλλά και στο *Necessary Illusions* για την θέση αυτού του κυρίου στο θέμα της Χιλής και της τότε χούντας, όπως και άλλων χωρών της Λατινικής Αμερικής.

Ο Χάντιγκτον είναι επίσης ο εγκέφαλος πίσω από τη δημιουργία του F.E.M.A., Federal Emergency Management Agency (Ομοσπονδιακός Οργανισμός Διαχείρισης Εκτάκτου Ανάγκης), ο οποίος είναι ένας οργανισμός που είχε το δικαίωμα-δυνατότητα να διευθύνει ένα στρατηγείο ολοκληρωτισμού (χούντα) στις ΗΠΑ σε περίπτωση εγχώριας ή παγκόσμιας κρίσης (π.χ. Πυρηνικός Πόλεμος).

Μάλιστα στην Δημιουργία του F.E.M.A. υπάρχει μια εκπληκτική σύμπτωση. Ακριβώς μια ημέρα μετά τη δημιουργία του F.E.M.A (28 Μαρτίου 1979) είχαμε το πυρηνικό ατύχημα στο Three Miles Island. Μάλιστα είχε λεχθεί ότι, σε περίπτωση που το ατύχημα θα έπαιρνε διαστάσεις, θα αναλάμβανε ο F.E.M.A. και η χούντα του σε τοπικό φυσικά επίπεδο.

Γιώργος Τσαγκρινός

**Τριμερής Επιτροπή (Trilateral Commission): Επιτροπή στρατηγικού προσανατολισμού των χωρών της Δύσης (Αμερική, Ιαπωνία, Ευρώπη) που εμπνεύστηκε την "νέα τάξη", και στην οποία συμμετείχαν οι σημαντικότεροι δυτικοί ηγέτες και διανοούμενοι.*

διαχείριση εξωτερικών υποθέσεων σε έναν πολυπολιτισμικό κόσμο, τουτέστιν : *"Οι λαοί όλων των πολιτισμών θα πρέπει να αναζητήσουν και να προσπαθήσουν να διευρύνουν τις αξίες, τους θεσμούς και τις μεθόδους τις οποίες μοιράζονται με λαούς άλλων πολιτισμών"*.

Αλλά επειδή *"ένας πολυπολιτισμικός κόσμος είναι αναπόφευκτος, διότι η παγκόσμια αυτοκρατορία είναι αδύνατη"*, καταλήγει δηλώνοντας ότι :

"Στις συγκρούσεις των πολιτισμών, η Ευρώπη και η Αμερική είτε μπορούν να συμπαραταχθούν είτε όχι. Στο ανώτερο επίπεδο της σύγκρουσης, στην πραγματική 'παγκόσμια σύγκρουση' μεταξύ Πολιτισμού και Βαρβαρότητας, οι μεγάλοι πολιτισμοί του πλανήτη με τα πλούσια επιτεύγματά τους στη θρησκεία, την τέχνη, τη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία, την επιστήμη, την τεχνολογία, την ηθική, και την ευσπλαχνία, είτε θα συμπαραταχθούν είτε όχι. Στην εποχή που έρχεται, η σύγκρουση των πολιτισμών είναι η μεγαλύτερη απειλή για την παγκόσμια ειρήνη, και μια διεθνής τάξη που θα βασίζεται σε πολιτισμούς είναι ο πιο ασφαλής φρουρός ενάντια στον παγκόσμιο πόλεμο".

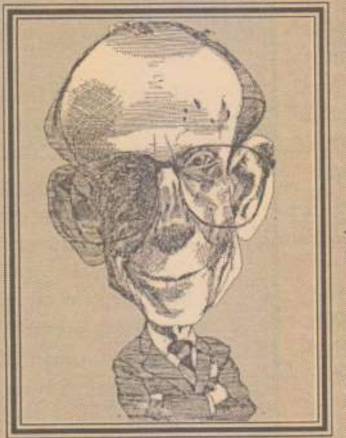
Βρίσκω πολλά με τα οποία μπορώ να συμφωνήσω στην επίθεση του Χάντιγκτον στις επικρατούσες αμερικάνικες απόψεις σχετικά με την παγκόσμια ισχύ της εθνικής μας εκδοχής περί ανθρωπίνων ελπίδων και προσδοκιών. Ένας ιδεολογικός πόλεμος συγκρότησε το αμερικάνικο έθνος, λίγο μετά αφ' ότου οι επαναστατημένοι άποικοι εγκατέλειψαν τις "ελευθερίες των Άγγλων" για χάρη των παγκόσμιων δικαιωμάτων στη ζωή, την ελευθερία και την αναζήτηση της ευτυχίας -το τελευταίο, ένας ευφημισμός για την ιδιοκτησία στην πολιτική γλώσσα του 18ου αιώνα- σαν όρους στην Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Από τότε οι Αμερικανοί αρέσκονται να θεωρούν τους εαυτούς τους ικανούς να υποδεικνύουν σε άλλους λαούς πώς να φέρνουν σε αρμονία τις δημόσιες υποθέσεις με τις αντιλήψεις του Διαφωτισμού του 18ου αιώνα περί καθολικών και αδιαίρετων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σαν αποτέλεσμα, στον 20ό αιώνα, δικαιολογήσαμε τη συμμετοχή στον Α' και Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αναγγέλλοντας σταυροφορίες για την εγκαθίδρυση μιας διαρκούς ειρήνης σ' ένα κόσμο, όπου ο μιλιταρισμός, η πολιτική της ισχύος, οι σφαίρες επιρροής και άλλες μορφές μοχθηρίας επικρατούσαν μεταξύ όλων των άλλων, λιγότερο πεφωτισμένων λαών της γης.

Είναι εύκολο να χλευάζεις μια τέτοια αυτοεπιβεβαίωση και κατά τη γνώμη μου καλώς ο Χάντιγκτον απέρριψε τον ηθικό ιμπεριαλισμό που ενυπάρχει σε μια τέτοια ρητορική, παίρνοντας μάλιστα υπόψη την απροθυμία των Αμερικανών να στηρίξουν τις περισσότερες από τις προτροπές μας με πιθανώς δαπανηρές ενέργειες. Η συνταγή όμως του Χάντιγκτον για τη ρύθμιση σχέσεων μεταξύ των μεγάλων μπλοκ κρατών που προσδιορίζεται μάλλον χαλαρά από τη λέξη "πολιτισμός" δεν μου φαίνεται και μεγάλη βελτίωση απέναντι στην αφελή ηθική σταυροφορία. Πρώτον, είναι πεπεισμένος, χωρίς να μας δείχνει ακριβώς το γιατί, ότι έχει ήδη αρχίσει η παρακμή της Δύσης. Πιστεύει ότι, για να επιβραδύνουν αυτή την παρακμή, οι ΗΠΑ πρέπει να επαναβεβαιώσουν την ταυτότητά τους σαν δυτικό έθνος αποκηρύσσοντας την ύπαρξη ενός πολυπολιτισμικού μοντέλου μέσα στη χώρα, ενώ ταυτόχρονα *"θα πρέπει να υιοθετήσουν μια Ατλαντική πολιτική στενής συνεργασίας με τους Ευρωπαίους εταίρους τους, με σκοπό να προστατέψουν και να προάγουν τα ενδιαφέροντα και τις αξίες του μοναδικού πολιτισμού που μοιράζονται"*. Αυτό ακούγεται σαν νοοτροπία χαρακωμάτων, που μας καλεί ν' αντέξουμε όσο γίνεται ενάντια σε άλλους ανατέλλοντες πολιτισμούς που είναι περισσότερο επεκτατικοί γεωγραφικά, κοινωνικά συνεκτικοί και ηθικά ενοποιημένοι, απ' ότι η σημερινή παρηκμασμένη Δύση.

Μια τέτοια άποψη δείχνει μια από τις διαφορές μεταξύ της αντίληψης του Χάντιγκτον και ανθρώπων όπως εγώ, που δεν συμμερίζονται την έλξη που ασκούν πάνω του θεωρίες της ανόδου και της πτώσης πολιτισμών όπως τέθηκαν από τους Τόυνμπη, Καρόλ Κουίγκλεϊ και άλλους, μια γενιά πριν. Παραθέτει αυτούς τους συγγραφείς, συνοψίζει τις απόψεις τους χωρίς να επιδοκιμάζει σαφώς την ορθότητά τους· δείχνει όμως πεπεισμένος ότι η παρακμή και η ενδεχόμενη διάλυση του δυτικού πολιτισμού επίκειται -αργά ή γρήγορα. Και μάλλον νωρίτερα παρά αργότερα, αν ο φανταστικός του Γ' παγκόσμιος Πόλεμος ξεσπάσει, όπως προβλέπει, κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του επόμενου αιώνα.

Καθώς πλησίαζε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, εγώ είχα

Βιογραφικό σημείωμα

ΧΑΝΤΙΓΚΤΟΝ,
Σάμιουελ Φίλιπς
Πολιτικός επιστήμων

Γεννήθηκε στις 18 Απριλίου 1927 στην Νέα Υόρκη. Γιός του Ρίτσαρντ Τόμας και της Ντόροθι (Φίλιπς) Χάντιγκτον. Το 1957 παντρεύτηκε την Νάνσι Αρκέλιαν και απέκτησε δύο παιδιά, τον Τίμοθι Μάγιο και τον Νίκολας Φίλιπς

ΣΠΟΥΔΕΣ, **Το 1946 αποφοιτά από το πανεπιστήμιο του Γιέιλ. Μεταπτυχιακό δίπλωμα το 1948 από το πανεπιστήμιο του Σικάγου. Διδακτορική διατριβή το 1951 στο πανεπιστήμιο Χάρβαρντ.**

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ, **29 Claremont Ave., New York 27, N.Y.**

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ, **Harvard University, John M. Olin Institute for International Affairs, 1737 Cambridge Street, Cambridge, MA 02138-3099.**

ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ, **Κυβερνητικός σύμβουλος στο Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ, 1950-53, Επίκουρος καθηγητής, 1953-58. Ερευνητής στο Ινστιτούτο Μπρούκινγης, Ουάσιγκτον, 1952-53. Επίκουρος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια, Νέα Υόρκη, και υπεύθυνος του Ινστιτούτου Πολέμου και Ειρήνης, 1959-62. Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ από το 1962 και μετά.**

Τακτικός λέκτορας στο πανεπιστήμιο Μίτσιγκαν, στο πανεπιστήμιο Καλιφόρνιας, στο Κολέγιο Ντάρτμουθ, στο πολιτειακό πανεπιστήμιο του Οχάιο, στο Ινστιτούτο Τεχνολογίας Κάρνεγκι, στο κολέγιο Πεζικού, στο κολέγιο Πολεμικής Αεροπορίας, στο κολέγιο Πολεμικού Ναυτικού. Ερευνητής καθηγητής στο πανεπιστήμιο Κολούμπια 1960-61. Σύμβουλος στο Ινστιτούτο Αμυντικής Ανάλυσης 1961, στο Ινστιτούτο Χάντσον, 1962. Ερευνητής στο Κέντρο Διεθνών Σχέσεων, πανεπιστήμιο Χάρβαρντ 1963-64, διευθυντής στο ίδιο Κέντρο από το 1975-76. Διευθυντής του Ινστιτούτου Τζον Μ. Ολιν Στρατηγικών Μελετών, 1985 και μετά.

ΜΕΛΟΣ, **Αμερικανική Ενωση Πολιτικών Επιστημών, Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών, Cosmos Club (Ουάσιγκτον).**

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ, **"The Soldier and the State"** ***1957,*** **"The Common Defense: Strategic Programs in National Politics"** ***1961,*** **"The Third Wave: Democratization in the late Twentieth Century,** ***1991.***

γοητευτεί από τις θεωρίες της κυκλικής επανάληψης της ιστορίας. Όταν, το 1940, πρωτοδιάβασα Τόυνμπη, το τραγικό του μοντέλο για την ανθρώπινη περιπέτεια με συγκλόνισε με όλη τη δύναμη μιας καινούριας αποκάλυψης διότι το βιβλίο του **Μελέτη της Ιστορίας** διέκρινε ένα απλό κατανοητό μοντέλο ως προς το παρελθόν, παρά την μέχρι τότε αφάνταστη πολλαπλότητα των πολιτισμών. Έβλεπε τον κάθε έναν από αυτούς να ανέρχεται και να καταρρέει σύμφωνα με το ίδιο (ή ένα εξαιρετικά παραπλήσιο) μοντέλο. Από τότε, έμαθα να δίνω περισσότερη σημασία σε δύο παράγοντες που ο Τόυνμπη υποτιμούσε. Ο πρώτος είναι ότι πολιτισμοί που είναι σύγχρονοι, πάντα αλληλεπιδρούν ο ένας στον άλλο, ακόμη και σε μεγάλες αποστάσεις. Ο δεύτερος, ότι οι ανθρώπινες επιδεξιότητες και ιδέες, που διαχέονται μέσω αυτών των διαπλοκών μεταξύ των πολιτισμών, έχουν αθροιστικό χαρακτήρα.

Προφανώς και υπάρχουν παραλληλισμοί μεταξύ της ιστορίας των ξεχωριστών πολιτισμών. Ο πιο εμφανής τέτοιος παραλληλισμός είναι ο τρόπος με τον οποίο έληξε η εντεινόμενη διαμάχη μεταξύ αντιπάλων εμπόλεμων κρατών με νίκη για τον έναν από τους αντιπάλους, καταλήγοντας σε μια αυτοκρατορική ενοποίηση όλων των διαφορετικών πολιτικών οντοτήτων στην περιοχή. Αυτό το μοντέλο επιβλήθηκε σε τόσο διαφορετικά περιβάλλοντα όπως, την αρχαία Μεσοποταμία, την κλασική Κίνα, την αρχαία Ινδία, το Προκολομβιανό Περού, τη Μοσχοβίτικη Ρωσία και βέβαια τον αρχαίο Μεσογειακό κόσμο. Στους σύγχρονους καιρούς, η Δυτική Ευρώπη έφτασε κοντά σε μια αντίστοιχη πολιτική ενοποίηση υπό τον Κάρολο τον V και μόνο εξωτερική παρέμβαση από μέχρι τότε περιθωριακές δυνάμεις -πρώτα την Βρετανία, μετά τη Ρωσία και πιο πρόσφατα τις ΗΠΑ- απέτρεψε τέτοιους υποψήφιους κατακτητές, όπως ο Λουδοβίκος XIV, ο Ναπολέων και ο Χίτλερ, από το να εγκαταστήσουν μια Παν-Ευρωπαϊκή Αυτοκρατορία. Βέβαια, η εμπλοκή μέχρι πρόσφατα περιθωριακών δυνάμεων απλώς διεύρυνε το θέατρο του πολιτικού ανταγωνισμού και επιμήκυνε τη διαδικασία πολιτικής ενοποίησης, χωρίς απαραίτητα να διαφοροποιήσει την αναπόφευκτη δυναμική της.

Στην εποχή μας, οι βελτιώσεις στην ταχύτητα και την αποτελεσματικότητα των μεταφορών και των επικοινωνιών που κυριαρχεί στις ζωές μας, μετέτρεψε αυτή την παλιά διαδικασία πολιτικής ενοποίησης σε παγκόσμια υπόθεση. Όπως υποστηρίζει με σθένος ο Χάντιγκτον, νέα, σίγουρα και δυνατά κράτη, όπως η Κίνα, θα αποτελέσουν προκλήσεις για τις υπάρχουσες παγκόσμιες ισορροπίες δυνάμεων. Οι διαμάχες που γίνονται κατά μήκος γραμμών που διαχωρίζουν διαφορετικούς πολιτισμούς είναι πιθανόν να είναι πιο δυσεπίλυτες απ' ό,τι διαμάχες στο εσωτερικό των πολιτισμών, απλώς επειδή οι πολιτισμικές διαφορές πολλαπλασιάζουν τις ευκαιρίες για δυσπιστία και παρεξήγηση. Έπεται ότι σ' ένα κόσμο πολιτισμικών μπλοκ, όσο ευσυνείδητα και αν παραχωρείται κάθε μπλοκ στη σφαίρα επιρροής ενός ή περισσότερων ισχυρών κρατών μέσα σ' αυτά τα μπλοκ, μπορούμε να περιμένουμε τα ίδια είδη διαμάχης που τόσο συχνά συνέβησαν μεταξύ ξεχωριστών πολιτισμών στο παρελθόν. Το αποτέλεσμα θα μπορούσε θεωρητικά να είναι η εγκαθίδρυση μιας παγκόσμιας αυτοκρατορίας ή η καταστροφή του ανθρώπινου είδους σ' ένα πυρηνικό, βιολογικό και/ή χημικό ολοκαύτωμα.

Οι συνθήκες που ωθούν το ανθρώπινο είδος στον ανταγωνισμό μεταξύ πολιτισμών είναι πράγματι πολύ ισχυρές και το επιχείρημα του Χάντιγκτον, ως προς αυτό, κάνει ενοχλητικό το βιβλίο του. Όταν σκέφτομαι την πρόσφατη ιστορία του Ιράν, ας πούμε, πρέπει να συμφωνήσω με την άποψή του ότι:

"Αρχικά ο εκδυτικισμός και ο εκσυγχρονισμός συνδέονται στενά με τη μη-δυτική κοινωνία ν' απορροφά ουσιώδη στοιχεία της δυτικής κουλτούρας και να κάνει αργά βήματα προς τον εκσυγχρονισμό. Όσο όμως επιταχύνεται ο εκσυγχρονισμός, ο ρυθμός εκδυτικισμού μειώνεται και η γηγενής κουλτούρα αναζωογονείται. Επιπλέον, ο εκσυγχρονισμός διαφοροποιεί την πολιτιστική ισορροπία δυνάμεων μεταξύ της Δυτικής και της μη-Δυτικής κοινωνίας, υποστηρίζει τη δύναμη και την αυτοπεποίθηση αυτής της κοινωνίας και ενδυναμώνει την δέσμευση με την γηγενή κουλτούρα.

Επομένως, στις πρώιμες φάσεις αλλαγής, η δυτικοποίηση προωθεί τον εκσυγχρονισμό. Στις ύστερες φάσεις, ο εκσυγχρονισμός προωθεί την απο-δυτικοποίηση και την αναγέννηση της ιθαγενούς κουλτούρας με δύο τρόπους. Σε κοινωνικό επίπεδο, ο εκσυγχρονισμός επαυξάνει την οικονομική, στρατιωτική και πολιτική δύναμη της κοινωνίας συνολικά και ενθαρρύνει το λαό αυτής της κοινωνίας να έχει εμπιστοσύνη στην κουλτούρα του και να γίνει διεκδικητικός πολιτισμικά. Σε ατομικό επίπεδο, ο εκσυγχρονισμός παράγει αισθήματα αποξένωσης και ανομίας καθ' ότι σπάζουν οι παραδοσιακοί δεσμοί και οι σχέσεις και οδηγεί σε κρίσεις ταυτότητας στις οποίες η θρησκεία παρέχει απαντήσεις".

O Louis IX κατά Μαυριτανών, 1270

Ποια θρησκεία όμως; Συχνά μια ανακατασκευασμένη και συναισθηματικά συγκινητική εκδοχή μιας παλιάς εγκαθιδρυμένης θρησκείας είναι διαθέσιμη να συναντήσει τις ανάγκες των πρόσφατα αστικοποιημένων μεταναστών των αγροτικών κοινοτήτων. Κάτι τέτοιο είναι εξαιρετικά προφανές μεταξύ Μουσουλμάνων, για παράδειγμα στο Ιράν ή την Αίγυπτο· και ο Ινδουισμός φαίνεται να παίζει καλά τον ίδιο ρόλο στην Ινδία. Ο Κομφουκιανισμός, ωστόσο, δεν επεκτείνει εύκολα την ηθική του περί αλληλεγγύης έξω από τα οικογενειακά σύνορα. Συνεπώς, μεταξύ των Κινέζων, οι ετερόδοξες Βουδιστικές αιρέσεις διατήρησαν καλύτερα τη θρησκευτική και πολιτική κοινότητα μεταξύ των βασανισμένων χωρικών και κατοίκων των πόλεων. Απ' όσα μπορεί κανείς να υποθέσει, μπορεί να κάνουν ξανά το ίδιο αν η εκτεταμένη αποσύνθεση της κινέζικης αγροτικής ζωής ενταθεί όσο περισσότερο επιταχύνεται η οικονομική ανάπτυξη της Κίνας.

Παρ' όλα αυτά, διατηρεί ελπίδες για απορρόφηση της Λατινικής Αμερικής από την εκσυγχρονισμένη Δύση -με τον όρο αυτό εννοεί την Β. Αμερική και την Ευρώπη. Το πώς μια τέτοια πολιτική θα λειτουργούσε, παραμένει ανεξερεύνητο αλλά ο Χάντιγκτον δείχνει να υποθέτει ότι ενώ οι αμερικανοϊνδιάνικη (Amerindian) και αφρικάνικη πολιτιστική κληρονομιά και η υπανάπτυξη πολλών νοτιοαμερικάνικων κρατών, τις απέκλεισε στο παρελθόν από τις ΗΠΑ και την Ευρώπη, οι Λατινοαμερικάνοι μπορεί να τραβηχτούν στην ακμάζουσα δυτική τροχιά όχι μόνο μέσω του θρησκευτικού προσηλυτισμού αλλά και από συμφωνίες όπως η NAFTA. Επομένως υπονοεί -αλλά δεν το λέει σαφώς- ότι η ασθενέστερη διείσδυση απλών κοσμικών ιδεών και αγαθών που προκύπτουν από τις καθημερινές ανταλλαγές και το εμπόριο μπορεί να έχουν σαν αποτέλεσμα την αναδιαμόρφωση ταυτοτήτων και πολιτικών συγγενών σχέσεων μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών. Ακόμη, αν τον κατανοώ σωστά, ο Χάντιγκτον πιστεύει πως η λατινοαμερικάνικη κοινωνία μπορεί αληθινά να δυτικοποιηθεί μόνο εάν οι

πληθυσμοί αμερινδιανικής και αφρικανικής καταγωγής μπορούσαν να γίνουν εύκολα και ελεύθερα αποδεκτοί από τις άρχουσες ελίτ της αμερικάνικης κοινωνίας, τόσο του Νότου όσο και του Βορρά - προοπτική που δεν φαίνεται πιθανή για αρκετό καιρό.

Οι ασθενέστερες, καθημερινές εκκοσμικευμένες επαφές που ο Χάντιγκτον αναφέρει παρεμπιπτόντως, οι οποίες επηρεάζουν κάθε κοινωνία επί προσώπου Γης, είναι αυτές που η επίσημη αμερικάνικη εξωτερική πολιτική περιμένει πως θα επικρατήσουν. Ελεύθερες, ορθολογικές επιλογές, που στοχεύουν στην επίτευξη μιας καλύτερης ζωής (που συνήθως μετριέται με τους γυμνά υλικούς όρους του αυξανόμενου εισοδήματος και της οικονομικής ανόδου) θεωρείται από τους Αμερικανούς ηγέτες ότι θα πιέσουν τόσο την ιδιωτική όσο και τη δημόσια συμπεριφορά στην κατεύθυνση της ειρήνης, του συμβιβασμού, της νομιμότητας και της αμοιβαίας προσαρμογής. Ο πόλεμος και η βία που είναι εμφανείς αποκλίσεις από την κοινωνική και ορθολογική τάξη, αντιμετωπίζονται ως θλιβερές ανωμαλίες. Όταν ένας πατενταρισμένος "κακός" αναγνωριστεί ως υπεύθυνος για την αποδέσμευση οργανωμένης βίας, οι Αμερικάνοι θέλησαν πραγματικά, ορισμένες φορές, και σχεδόν διψασμένα, να πολεμήσουν, όπως απέδειξε πρόσφατα ο Πόλεμος του Κόλπου. Τέτοιες κινήσεις είναι όμως σποραδικές και εξαιρετικές. Αυτό στο οποίο στηρίζεται επίσημα η εξωτερική πολιτική είναι ο πολλαπλασιασμός των ειρηνικών επαφών και η αργή βελτίωση των συνθηκών ζωής για όλους τους κατοίκους της γης, την οποία υποτίθεται ότι επιφέρουν τέτοιες επαφές.

Τέτοιες ιδέες, βέβαια, έχουν τις ρίζες τους στον ορθολογισμό και την καθολικότητα του διαφωτισμού του 18ου αιώνα, όπως είναι η οικονομική θεωρία της ελεύθερης αγοράς και του ελευθέρου εμπορίου που τόσο έντονα κυριαρχεί στην εξωτερική μας πολιτική. Μήπως, τέτοιες ιδέες είναι απαρχαιωμένες και λανθασμένες, όπως αναγγέλλει ο Χάντιγκτον; Η αρκετά αβέβαιη απάντησή μου είναι και ναι και όχι.

Ναι, ο Χάντιγκτον έχει δίκιο ως προς το ότι τα ανθρώπινα πλάσματα όντως διαμορφώνονται από την κουλτούρα. Έπεται ότι η κληρονομιά των μεγάλων ασιατικών πολιτισμών καθώς και των αφρικάνικων και αμερινδιάνικων κοινωνιών δεν είναι ταυτόσημη με την κληρονομιά του ευρωπαϊκού παρελθόντος. Τέτοιες διαφορές έχουν σημασία στην πολιτική και βρίσκουν την πιο καθαρή τους έκφραση στη θρησκεία. Μπορεί να επηρεάζουν ακόμη και την οικονομία, όπως επιχειρηματολογεί ο Χάντιγκτον, όταν γράφει ότι η πρόσφατη οικονομική ανάδυση της Κίνας και άλλων χωρών της Ανατολικής Ασίας -που χαρακτηρίζει ως ασιατική επιβεβαίωση- είναι συνεπείς με τις αξίες του κομφουκιανισμού περί ιεραρχίας, συναίνεσης και αυτοπειθαρχίας.

Οι πολιτισμοί όμως είναι από μόνοι τους διαφορετικοί, με αμέτρητες εσωτερικές ρωγμές και προστριβές. Επιπλέον, όλες οι ανθρώπινες ομάδες είναι υποχρεωμένες να σχετίζονται με ξένους και αλλοδαπούς και διαμέσου των χιλιετιών τέτοιες συναλλαγές έχουν γίνει όλο και πιο σημαντικές. Η ροή πληροφορίας, αγαθών και υπηρεσιών μεταξύ των πολιτισμών, έχει αυξηθεί απότομα τις τελευταίες δεκαετίες· και οι αμέτρητες ανθρώπινες επαφές που πραγματοποιούνται, είτε είναι προσωπικές είτε απλώς ηλεκτρονικές, αφήνουν τα σημάδια τους κυριολεκτικά στον καθένα.

Σε τμήματα της Μέσης Ανατολής και της Ασίας και πρόσφατα στη Βοσνία, για παράδειγμα, μια αντίδραση στην ροή διαφορετικών μηνυμάτων ήταν να δοθεί έμφαση σε πλευρές της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς και να επιβεβαιωθεί η ανωτερότητά της σε σχέση με οτιδήποτε έχουν να προσφέρουν οι "άλλοι". Κι όπως διατείνεται ο Χάντιγκτον, αυτό το είδος υποχώρησης στο σπήλαιο ενός γνωστού, κυρίως θρησκευτικού παρελθόντος, έχει μεταβληθεί σε μια όλο και πιο συχνή απάντηση στις δυσάρεστες συναντήσεις με τους "άλλους", είτε πρόκειται για το Ιράν, τη Σαουδική Αραβία, τη Μαλαισία είτε για τις ΗΠΑ.

Πράγματι, η οπισθοδρόμηση και η εμφατική επανεπιβεβαίωση των τοπικών συνηθειών και εθίμων υπήρξε πάντα η πρώτη στοιχειώδης και δημοφιλής αντίδραση στις καινοτομίες που απειλούν κατεστημένες αλήθειες και ρυθμούς της ζωής. Μέσα όμως στην ανθρώπινη ιστορία, οι περιστασιακές προσπάθειες που έγιναν από δημιουργικές μειοψηφίες να δανειστούν ξένες ιδέες και πρακτικές, να τις προσαρμόσουν σε τοπική χρήση, υπήρξαν πολύ πιο σημαντικές· αυτές οι προσπάθειες, όταν ήταν επιτυχείς -και μόνο περιστασιακά συνέβη αυτό- επέτρεψαν τη διάδοση και ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων.

Η μουσουλμανική μαεστρία και επεξεργασία των ελληνικών μαθηματικών επιτευγμάτων και ο μεταγενέστερος δανεισμός και η περαιτέρω επεξεργασία των ίδιων επιτευγμάτων από τους Ευρωπαίους μετά τον 13ο αιώνα, είναι ένα ζωντανό παράδειγμα τέτοιων ανταλλαγών. Το τελικό αποτέλεσμα του επιτυχημένου δανεισμού και της προσαρμογής ήταν να αυξηθεί ο ανθρώπινος πλούτος και η δύναμη και να ενισχυθεί η θέση μας στο οικοσύστημα. Αυτό είναι τελικά και υπήρξε ανέκαθεν το κεντρικό φαινόμενο της ανθρώπινης ιστορίας.

Η υποχώρηση σ' ένα τοπικό πολιτισμικό παρελθόν -ακόμη κι όταν είναι ένα ανοικοδομημένο παρελθόν που δεν υπήρξε ποτέ- μπορεί πράγματι να στηρίξει την τοπική ηθική και συνοχή σε στιγμές δυσκολιών. Όταν όμως η απορρέουσα λογική της περιχαράκωσης υπαγορεύει μια συστηματική υποτίμηση, ή μια ηθελημένη αγνόηση ιδεών και δεξιοτήτων που διαθέτουν ξένοι άνθρωποι και πολιτισμοί, το τελικό αποτέλεσμα είναι να μείνουν καταστροφικά πίσω από τον υπόλοιπο κόσμο. Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα, ακόμη κι ένας πολιτισμός τόσο εκτεταμένος και επιτυχής, όπως ο κινέζικος, είχε να αντιμετωπίσει αυτή τη σκληρή πραγματικότητα. Ο κινέζικος πολιτισμός αντιμετωπίζει ακόμα και σήμερα το καθήκον να επανακτήσει την αυτοεκτίμησή του από το σοκ που υπέστη.

Αν ένα κράτος ή ένα μπλοκ κρατών θέλει να επιτύχει σε μακροπρόθεσμη βάση, η πολιτιστική συνέχεια πρέπει με κάποιο τρόπο να συνδυαστεί με χρήσιμες καινούριες ιδέες, με πρακτικές και τεχνολογίες που έρχονται από κοντά και μακριά. Στις απαρχές των νεώτερων χρόνων, οι Ευρωπαίοι το κατόρθωσαν και ως εκ τούτου κατάφεραν να κατακτήσουν την παγκόσμια πρωτοκαθεδρία. Την εποχή που ο καθένας από τους μεγάλους ασιατικούς πολιτισμούς έψαχνε να ελαχιστοποιήσει τις ενοχλητικές επαφές με εξωτερικά στοιχεία, οι Ευρωπαίοι συνέχιζαν να πολεμούν μεταξύ τους ενώ ταυτόχρονα εξερευνούσαν τον υπόλοιπο κόσμο με άσβεστη, ακούραστη απληστία, τόσο για υλικό κέρδος όσο και για διανοητική διερεύνηση. Το αποτέλεσμα ήταν πως η Δύση ξαπλώθηκε και άλλαξε τον εαυτό της ξανά και ξανά.......

Στην προσπάθειά μου να αξιολογήσω τις απόψεις του Χάντιγκτον μου ήρθε στο νου πως

ό,τι συμβαίνει σήμερα σε παγκόσμια κλίμακα μοιάζει με την ευρωπαϊκή εμπειρία την εποχή της Αναγέννησης και της Μεταρρύθμισης. Στη Δυτική Ευρώπη εκείνης της εποχής, ο υλισμός της Αναγέννησης βρέθηκε αντιμέτωπος με την αναζωογονημένη χριστιανική πίστη· κι αυτό έγινε την εποχή που οι αγροτικές κοινότητες ενσωματώνονταν ταχύτατα σε δίκτυα αγορών που κατέστρεφαν την αλληλεγγύη του χωριού και αποσυνέθεταν τους ηθικούς κανόνες που επικρατούσαν....

Μπορεί να συμβαίνει κάτι αντίστοιχο σε παγκόσμια κλίμακα, καθώς η χιλιετηρίδα φτάνει στο τέλος της. Η ενεργητική θρησκευτική επαναβεβαίωση ή ο προσηλυτισμός σε νέες (συχνά εκστατικές) θρησκευτικές δοξασίες εξαπλώνεται με μεγάλη ταχύτητα. Την ίδια στιγμή, οι παραδοσιακές κοινότητες του χωριού δεν εξασφαλίζουν πια έναν ικανοποιητικό τρόπο ζωής για την πλειοψηφία των ανθρώπινων όντων, όπως συνέβαινε πάντα μέχρι τώρα στην πολιτισμένη ιστορία. Συναισθηματικά φορτισμένες θρησκευτικές αιρέσεις, είτε είναι ισλαμικές είτε χριστιανικές, δεν μπορούν ν' αναπαράξουν τις αξίες και την κοινωνική αλληλεγγύη των αγροτικών κοινοτήτων των χωριών στο σύνολό τους, παρέχουν όμως ηθική καθοδήγηση και αμοιβαία υποστήριξη για τα μέλη τους ακόμη και, ή ιδιαίτερα, για τους χιλιάδες που έχουν μεταναστεύσει από τα φτωχά χωριά στις φτωχογειτονιές των πόλεων, σε αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής.

Οι ίδιες όμως οι επεκτεινόμενες επικοινωνίες που έχουν διεισδύσει στα χωριά του κόσμου, κάνοντας αδύνατη πρακτικά την αυτάρκεια, στηρίζουν επίσης ένα ακόμη πιο πυκνό δίκτυο συναλλαγών μεταξύ των πολιτισμών. Αυτοί που πραγματοποιούν μια τέτοια επικοινωνία εκτίθενται θέλοντας και μη στον υπόλοιπο κόσμο. Οι ιδέες και οι συμπεριφορές επηρεάζονται αναπόφευκτα· και τα συμφέροντα που συνδέονται με την διαιώνιση αυτών των συναλλαγών ενισχύονται. Συνυπάρχουν φίρδην-μίγδην με την ανάγκη των εκτοπισμένων και ξεριζωμένων ανθρώπων για μια ασφαλή ηθική κοινότητα, ριζωμένη στην τοπική θρησκευτική παράδοση ή τον προσηλυτισμό. Και όπως οι θρησκευόμενοι αντίπαλοι της Μεταρρύθμισης χρησιμοποίησαν τις τεχνικές της ρητορικής και της ιστορικής κριτικής της Αναγέννησης για να ενδυναμώσουν τη δική τους εκδοχή της σωτήριας αλήθειας, έτσι και στην εποχή μας οι θρησκευτικοί φονταμενταλιστές εκμεταλλεύονται τις τεχνικές της μαζικής επικοινωνίας για να προπαγανδίσουν τα μηνύματά τους και να τα προσαρμόσουν στις ανάγκες του ακροατηρίου τους.

Αυτός ο παραλληλισμός δεν είναι ιδιαίτερα καθησυχαστικός. Περισσότερο από ένας αιώνας βίαιων θρησκευτικών πολέμων ήταν το τίμημα που πλήρωσαν οι Ευρωπαίοι για τη διάλυση της ηθικής που στηριζόταν στην αγροτική ζωή, που προκλήθηκε από την επέκταση των διατοπικών σχέσεων αγοράς. Ενόψει της καταστροφικότητας των σύγχρονων όπλων, ο κόσμος μας μπορεί μόλις και μετά βίας ν' αντέξει ένα τέτοιο θυελλώδες πέρασμα στο μέλλον. Η άποψη του Χάντιγκτον όμως, ότι οι εμπλοκές μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών μπορούν να είναι διαχειρίσιμες αν όλα τα μέρη σεβαστούν το ένα τις διαφορές του άλλου και αναγνωρίσουν σφαίρες επιρροής ανάλογες με τις διακυμάνσεις της πραγματικής ισχύος, είναι αρκετά πειστική. Έτσι, εξ άλλου επιβίωσαν η Σοβιετική Ένωση και η συμμαχία του ΝΑΤΟ από την πενηντάχρονη αντιπαράθεσή τους. Με τύχη, η ανθρωπότητα, μπορεί να συνεχίσει να τα καταφέρνει κουτσά-στραβά, παρ' όλους τους κινδύνους θρησκευτικών και πολιτισμικών διαμαχών και την διάδοση των όπλων.

Γενικά η ανθρώπινη εφευρετικότητα παραμένει αμείωτη και στην εποχή μας, είναι έντονη η ανάγκη για νέες μορφές συλλογικότητας που θ' αντικαταστήσουν την εξαφανισμένη αυτονομία των αυταρκών χωριών. Στο Χριστιανισμό, το Βουδισμό και άλλες θρησκευτικές δοξασίες υπάρχουν θρησκευτικές κοινότητες που αποκηρύσσουν εμφατικά τη βία. Μπορεί τελικά να ενισχυθούν αν το απαράδεκτο κόστος μιας οργισμένης εχθρότητας προς τους "ξένους" γίνει αναμφισβήτητο.

Με άλλα λόγια, η λογική και η πρακτική εμπειρία δεν είναι εντελώς ανίσχυρες στις ανθρώπινες υποθέσεις. Βεβαίως, είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι οι χώρες που εμπλέκονται στην "Ασιατική επιβεβαίωση" και την "ισλαμική Αναγέννηση", στων οποίων το μέγεθος και τη δύναμη δίνει με πειστικό τρόπο έμφαση ο Χάντιγκτον, δεν επιχειρούν να αποσυρθούν από την παγκόσμια κοινωνία. Μάλλον, το αντίθετο. Η πρόσφατη εξαγωγική επιτυχία της Κίνας στις παγκόσμιες αγορές κατέχει κεντρική σημασία στο συνολικό φαινόμενο της ασιατικής ανάπτυξης, ενώ η μουσουλμανική πίστη είναι και ήταν από πάντα φιλική στο εμπόριο και εξοικειωμένη στο να συναλλάσσεται με απίστους. Στην πραγματικότητα, κανένας δεν είναι έτοιμος να πληρώσει το κόστος μια αποχώρησης από τις ταχέως αυξανόμενες παγκόσμιες συναλλαγές που στηρίζουν την ανθρώπινη κοινωνία σε όλα τα μέρη της Γης.

Επομένως, ίσως ένας κόσμος στον οποίο τα πολιτισμικά μπλοκ και οι θρησκευτικές ταυτότητες θα έχουν μεγαλύτερο ρόλο απ' ό,τι είχαν στο παρελθόν δεν θα είναι τόσο διαφορετικός απ' αυτόν στον οποίο ο κοσμικός ιδεολογικός ανταγωνισμός επηρέαζε πολύ, αλλά όχι εξ ολοκλήρου, την παγκόσμια πολιτική. Επίσης, ίσως οι διαχωρισμοί στο εσωτερικό των υπαρχόντων πολιτισμών και των θρησκευτικών παραδόσεων να συνεχίσουν να περιπλέκουν και να συσκοτίζουν τις συγκρούσεις μεταξύ τους. Αυτή βεβαίως είναι προφανώς η περίπτωση μεταξύ των χριστιανών και των μουσουλμάνων· και η συνεκτικότητα της Κίνας δεν είναι σίγουρο ότι θα επιβιώσει στους πολύπλοκους κινδύνους της πολιτικής διαδοχής, ειδικά όταν λαμβάνουμε υπόψη τις συνεχιζόμενες εντάσεις εξ αιτίας συνεχιζόμενης αύξησης του κινέζικου πληθυσμού, της επερχόμενης οικολογικής κρίσης και της έρπουσας ιδεολογικής αποσύνθεσης.

Αν γίνει έτσι, οι ελίτ, των οποίων η εργασία καλύπτει διαφορετικούς πολιτισμούς -είτε ενδιαφέρονται για θρησκευτικό ευαγγελισμό ή ανθρωπιστική βοήθεια είτε εμπλέκονται σε εμπορικά, οικονομικά, επαγγελματικά και τεχνολογικά δίκτυα- μαζί με την άνοδο του υλικού πλούτου που επιτρέπει η παγκόσμια ενσωμάτωση, μπορούν να μετριάσουν τις διαμάχες μεταξύ πολιτισμών και θρησκειών. Ακόμη κι ένα τόσο αδύναμο όργανο όπως ο ΟΗΕ, τον οποίο ο Χάντιγκτον αναφέρει μόνο για να τον απορρίψει, μπορεί να παίξει μεγαλύτερο ρόλο στον προσδιορισμό του μέλλοντος του κόσμου απ' ό,τι υποθέτει το ζοφερό του όραμα. Εν ολίγοις, η αποδοχή των παγκόσμιων ιδανικών που χαρακτηρίζει την επικρατούσα αμερικανική ρητορική σε σχέση με την εξωτερική πολιτική μπορεί να μην είναι τελείως λανθασμένη. Η δημόσια ρητορική μας σίγουρα χρειάζεται να λάβει περισσότερο υπόψη της τις διαφορές μεταξύ των πολιτισμών και των τοπικών παραδόσεων, των οποίων οι αξίες δεν συμφωνούν με τις δικές μας. Λιγότερη αυτοεπιβεβαίωση και μεγαλύτερη θέληση να υποταχθούμε σε αμοιβαία συμφωνημένες παγκόσμιες ρυθμίσεις και κανόνες θα βοηθούσε επίσης. Ο Χάντιγκτον συστήνει μια διαφορετική πορεία. Θα εγκατέλειπε κάθε ελπίδα για τους παγκόσμιους ρυθμιστικούς μηχανισμούς που καθορίζουν την συμπεριφορά κρατών και πολιτισμών και αντί γι' αυτό θα δημιουργούσε ένα δυτικό προπύργιο στο εσωτερικό του οποίου θα υπερασπιζόταν την ξεχωριστή μας πολιτισμική κληρονομιά. Αυτό μου μοιάζει περισσότερο με μια πρόσκληση προς στον Γ' Παγκόσμιο Πόλεμο παρά με συνταγή για ένα βιώσιμο μέλλον.

Εν ολίγοις, συμφωνώ με τον Χάντιγκτον όταν δηλώνει ότι οι δεσμεύσεις σε ιδιαίτερα μοντέλα πολιτισμών και ιδιαίτερες θρησκευτικές ταυτότητες αποκτούν αύξουσα σημασία στις διεθνείς υποθέσεις. Διαφωνώ όμως με τα συμπεράσματα που εξάγει, γιατί μου φαίνεται ότι οι αυξανόμενες διασυνδέσεις μεταξύ πολιτισμών στηρίζουν ταυτόχρονα μια αντίθετη πορεία προς τον παγκόσμιο κοσμοπολιτισμό. Αυτή η τάση, κατά την άποψή μου, αποτελεί αναμφισβήτητα την καλύτερη ελπίδα για το μέλλον και γι' αυτό αξίζει να ενισχυθεί, όπως ακριβώς τείνει να κάνει, έστω αφελώς, η οικουμενιστική αντίληψη στην αμερικανική εξωτερική πολιτική.

Μετάφραση
Δέσποινα Καββαδία